

TEMİZLİĞİN TARİHÇESİ

Çalı Dibinden WC'ye

Mehmet Akif IŞIK

**ÇORUM
2021**

Birinci Baskı

Şubat 2021

Bu kitabın bütün hakları Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince yazarına aittir. İzinsiz çoğaltılamaz, ticari amaçla kullanılamaz. Ancak sanatsal amaçlı etkinliklerle tanıtım amaçlı kullanımlarda yazar, yapıt adı belirtilerek alıntı yapılabilir.

Baskı Cilt

Semih Ofset Matbaa. Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd. Şti.
Büyük Sanayi 1. Cadde Yapıcı İş Hanı No: 74 İskitler Altındağ / ANKARA
Sertifika No: 4058

Grafik ve Kapak Tasarım

Selçuk USTA

ISBN: 978-605-70296-0-7

Yayına Hazırlayan

Çorum Belediyesi Kent Arşivi

İsteme Adresi

Çorum Belediyesi Kent Arşivi
Yeniyo Mh. Gazi Cd. Turgut Özal İş Merkezi Kat:4
ÇORUM
Tel: 0364 225 08 10/1541/1539

Bu Eser Çorum Belediyesi'nin Kültür Yayımıdır.

PARA İLE SATILMAZ

Mehmet Akif IŞIK

1946 doğumlu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü 1967 yılı mezunu. 1964 yılından itibaren Ankara’da Tarım Bakanlığı Atatürk Orman Çiftliğinde tarım işçisi, Sağlık Bakanlığı Sağlık İşleri Genel Müdürlüğünde memur ve ikinci mümeyyiz olarak çalıştı. 1968–70 yıllarında yedek subay olarak askerlik görevini ifa etti. 1970–71 yıllarında Ankara’da P.T.T. Genel Müdürlüğü Malzeme Dairesi Başkanlığında görev aldı. 1972–1975 yıllarında **Çanakkale ve Truva müzelerinde Müze asistanı ve Müze Md. Yrd.** olarak çalıştı. 1976 yılında **Kültür Bakanlığı Müfettişliğine** atandı. 1980 yılında **Başmüfettiş** oldu. **Teftiş Kurulu Başkan Yardımcılığı ve Başkan Vekilliği** görevlerini yürüttü. 1989–1992 yılları arasında Kültür Bakanlığı **Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü** olarak görev yaptı. 1992–1996 yıllarında tekrar **Başmüfettişlik** görevini yürüttü. Mayıs 1996 tarihinde yeniden **Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü** olarak atandı. 1997 Ağustos ayında da Kültür Bakanlığı **Bakanlık Müşavirliğine** tayin edildi. 3 Temmuz 2000 tarihinde kendi isteği ile emekli oldu.

Müfettişlik ve Genel Müdürlük görevi boyunca, Türkiye’deki bütün müze ve ören yerlerinde ve birçok kazı alanlarında denetim ve incelemeler yaptı. Çanakkale-Gülpınar Apollon Mabedi Kazısında ve Afganistan Belh Kasabasındaki Muhammed Bahaeddin Veled Kazılarında “Kazı Üyesi” olarak fiilen görev aldı. Türkiye’yi temsilen 1991 yılında Ürdün (Amman) da “Türkiye-Ürdün VI. Dönem Turizm Karma Komisyonu Toplantısı”na, 1996 yılında Paris’te Unesco (İCOM) toplantısına iştirak etti, Amerika, İngiltere, Japonya, Avustralya, Avusturya, Almanya, İspanya ve İtalya’da, müzeler, kültür varlıkları ve teşhir tanzim konularında görevli olarak incelemelerde bulundu.

Emekli olduktan sonra kuruluşu içerisinde yer aldığı Emekli Memurlar Sendikası (**Emek-Bir-Sen**) Genel Başkanlığı, Ankara Bürokratlar Derneği Başkanlığı, Türkiye Yazarlar Birliği Ankara Şube Başkanlığı görevlerinde bulundu. Halen, **Türk Dünyası Yazarlar ve Sanatçılar Vakfı (TÜRKSAV)** Denetim Kurulu Üyesi olup, **İç Anadolu Birliği Genel Bşk. Yardımcılığı ve Mehmet Akif Ersoy Düşünce Derneği Genel Başkanlığı** görevlerini yürütmekte ve **Sebilürreşad Dergisinde** yazmaktadır.

Mart 2004 tarihinde **Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar Bilim ve Değerlendirme Kurulu Üyeliğine**, Mart 2005 tarihinde de **Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Üyeliğine** seçilmiş olup bu görevlerine devam etmektedir.

Evli ve üç çocuk babasıdır.

Yayımlanmış beş kitabı ve 50'nin üzerinde makalesi vardır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	VII
İLK ÇAĞLARDA TEMİZLİĞİN SEMBOLÜ OLAN TUVALET	1
ANADOLU'DAKİ İLK YERLEŞİM YERLERİNDE TUVALET	9
HİTİT VE URARTU ÇAĞINDA TUVALET	11
ROMA VE BİZANS ÇAĞINDA TUVALET	26
SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMLERİNDE TUVALET	47
OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE TUVALET	118
TUVALET ADABI	190
BİBLİYOGRAFYA.....	192

GİRİŞ

Seyahatlerimde dikkatimi çeken ve enteresan gördüğüm şeylerin fotoğraflarını çekmek bende bir alışkanlık haline gelmişti.

Yine bir seyahat sırasında, Ankara-Afyonkarahisar yolunda Gömü Belde-sinden geçerken, benim bu merakımı bilen eşimin ikazı üzerine durdum. Gerçek-ten gayet ilginç bir tuvalet yolun solunda duruyordu. Fotoğraf çekip yola koyul-duktan sonra aklıma tuvaletler ve temizlikle ilgili bir araştırma yapmak fikri geldi. Böylece enteresan bulduğum tuvaletlerin fotoğraflarını çekmeye başladım. Mes-leğim icabı önceki yıllarda yapmış olduğum görev seyahatlerim sırasında gittiğim ören yerlerinde, tarihi ve turistik yerlerde rastladığım tuvaletler aklıma gelince, bu yerlerin çoğunu yeniden dolaştım ve tespit ettiğim tuvaletlerin fotoğraflarını çektim.

Araştırmalarım sonucunda, temizlik ve tuvaletler konusunda geniş bir ça-lışmanın yapılmamış olduğunu gördüm. Bir yerde temizliğin göstergesi tuvaletler olduğu için; ilk çağlardan günümüze kadar tuvaletin tarihçesini araştırmak gere-ğini duydum. Tarihçeyi araştırırken Hitit çivi yazılı tabletlerinde de tuvaletle ilgili metinler olduğunu öğrendim ve bunları da araştırmama dâhil ederek genişlettim.

Tarihçede Anadolu'yu esas almamın nedeni: Mezopotamya'dan sonraki en eski yerleşim yerinin Anadolu olmasıdır.

Araştırmamda elbette ki bazı eksiklikler olacaktır. Şayet bu eser ileride ya-pılacak geniş kapsamlı bir araştırmaya ışık tutacak olursa bu beni mutlu edecektir.

Araştırmalarım ve eserin yazımı sırasında bana destek veren ve yardımlarını esirgemeyen sevgili eşim Günay'a ve kitabın yayımlanmasına imkân sağlayan Çorum Belediye Başkanı Sayın Dr.Halil İbrahim Aşgın'a, Çorum Bld.Bşk.Yrd. Sn.İsmail Yağbat'a ve emeği geçen Çorum Belediyesi personeline şükranlarımı sunuyor, ayrıca katkılarından dolayı merhum Prof. Dr. Hakkı Acun'a yüce Rab-bimden rahmet diliyorum.

Saygılarımla
Ankara 2020
Mehmet Akif IŞIK

İLK ÇAĞLARDA TEMİZLİĞİN SEMBOLÜ OLAN TUVALET

Tuvalet... İlk söylendiğinde basit, önemsiz bir şeymiş gibi düşünülür. Oysa insan yaşamındaki önemi, özellikle Anadolu kültüründeki yeri bambaşkadır.

Temizliğin sembolüdür tuvalet.

O kadar önemlidir ki; önceki yıllarda Anadolu’da gelinlik kızları görmeye gidildiğinde erkek tarafından biri mutlaka kız evindeki tuvalete girer, çıkınca da yanındaki diğer bayanlara intibalarını iletirdi. “Tuvaleti temiz olan evin kızı da temiz ve düzenli olur” düşüncesiyle kız tarafına artı puan olarak geçerdi.

Tuvalet kâğıdının henüz günlük yaşama girmediği dönemlerde de, geline çeyiz hazırlanırken, temizlik bezlerinin yanı sıra, tuvalet sonrası kurulanma bezi olarak kullanılmak üzere, etrafı dantelli veya oyali küçük bezler dikilir ve çeyize konulurdu.(Resim: 283)

Tuvalet ihtiyacı insanın dünyada var oluşundun itibaren yeme-içme, uyuma gibi tabii bir ihtiyaç olarak insanların karşısına çıkmış, onları tuvalet yapma ve tuvalet mekânları konusunda değişik arayışlar içerisine itmiştir. Temizliğin ana temeli su olduğu için öncelikle yerleşim yerleri seçilirken akarsulara ve su kaynaklarına yakın yerler tercih edilmiştir.

Tarihin ilk dönemlerinde insanoğlunun, henüz barınma mekânını nasıl yapacağını, nerede barınacağını planlarken, yıkanma için akarsulardan istifade yoluna giderken, tuvalet için herhangi bir mekân arayışına girmediğini düşünmekteyiz. Zira bu konuda elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır.

İnsanoğlunun ilk konaklama mekânlarından biri de mağaralardır.

Şimdi Anadolu’daki bu mağaralardan bir kaçına göz atalım:

Antalya’ya 30 km. mesafede bulunan Yağca Köyü sınırları içerisinde yer alan “Karain” mağarası (Resim: 1) : Mağara; Paleolitik çağdan itibaren, neolitik, kalkolitik ve eski tunç çağlarında iskân görmüş sonraki yıllarda; Geç Roma döneminde de adak mağarası veya tapınak olarak da kullanılmıştır. Günümüzden binlerce yıl öncesinden itibaren insanların yaşadığı, 8 gözden oluşan bu büyük mağara, 1946 yılında Prof. Dr. İ.Kılıç Kökten tarafından tespit edilmiş ve kazılara başlanmıştır¹. Karain’de 1973 yılına kadar aralıklarla kazılar yapılmış ve bu tarihten sonra

¹ Kökten, İ. Kılıç; TAD VII-I Sa:46

kazılara ara verilmiştir. 1983 yılında Prof. Dr. Işın Yalçinkaya başkanlığındaki bir heyet tarafından Karain'deki kazılara devam edilmiş olup halen sürdürülmektedir. Yapılan kazılar sırasında mağarada tuvalet ihtiyacı için herhangi bir yer belirlenmiş olduğuna dair bir bulguya rastlanmamıştır. İhtiyacın, genelde mağara dışında veya mağaranın gözlemlenen birinin kuytu bir köşesinde giderildiğini düşünmekteyiz.

Resim 1 - Antalya-Karain Mağarası

Yerleşim yeri olarak kullanılmış olan mağaralardan biri de Konya İli Hadim İlçesine bağlı Dülgerler köyü yakınındaki Işıkini mağarasıdır (Resim:2): Oldukça büyük olan bu mağarada 1991 yılında Konya Müzesi elemanlarınca yapılan araştırma sonunda mağaranın, antik çağlarda da yerleşim yeri olarak kullanıldığı tespit edilmişti. Ancak tuvalet mekânı konusunda burada da herhangi bir veriye rastlanmamıştı. Tuvalet ihtiyacı yine, ya mağaranın kuytu bir köşesinde veya mağara dışına çıkılarak giderilmekteydi.

Büyük bir ihtimalle, bu mağaralarda, tuvalet ihtiyacının kış aylarında mağaranın içerisinde, yaşamın sürdüğü bölümün uzağında bir yerde görüldüğünü, dışkının üzerinin de mağara zeminindeki toprakla kapatılmakta olduğunu, sıcak aylarda ise mağara dışına çıkılıp ihtiyacın giderildiğini düşünmekteyiz.

Resim 2 - Konya-Hadim-Dülgerler Köyü, Işıkini Mağarası

İlk çağlardan itibaren yakın tarihlere kadar yerleşim yeri olarak kullanılan bu mağaralardan bazılarını da Batman ili Hasankeyf İlçesinde, şimdiki adı Suçeken Köyü olan Şikefdan denilen yerde, ayrıca Ahlât'ta bulunan Selçuklu mezarlığı yakınındaki “Harabe Şehirde” görmekteyiz. (Resim:3-5) Karain ve Işıkini mağarasından çok daha küçük boyutta olan bu mağaraların bir kısmı insan eliyle yontularak oda formu verilmiştir. Bu mekânlarda yapılan incelemede de yine tuvalet mekânı olarak düşünülmüş herhangi bir bölüme rastlanmamıştır. Hasankeyf mağara yerleşimleri sakinlerinin, mağaraların hemen yakınından geçen Dicle nehri kenarındaki kaya arkalarında ihtiyaçlarını giderdiklerini ve temizlikleri için gerekli suyu da bu nehirden sağladıklarını düşünmekteyiz. Neolitik çağdan başlayarak yakın tarihlere kadar yerleşim amacıyla kullanılan, yüzlerce irili ufaklı mağaralarda da herhangi bir tuvalet mekânı izine rastlanmadı.

Resim 3 – Batman –Hasankeyf; Dicle nehri kenarında mağara yerleşimleri

Resim 4: Batman –Hasankeyf mağara yerleşimleri

Resim 5 - Ahlat Harabe Şehirdeki mağaralar

Antik çağlarda barınma yeri ve mezar odası olarak kullanılıp İslami dönemde de barınma mekânı olarak kullanılan kaya yerleşimlerinden birini de Kastamonu ilinde görmekteyiz. (Resim:6)

Resim 6 - Kastamonu; Kaya yerleşimi ve kaya mezarı

Bu kaya yerleşiminin önündeki alana, İslami dönemde, kayalar kazınmak suretiyle tuvalet mekânı ve namaz kılma yeri yapılmıştır. (Resim: 7-8) Burada yaşantının devam ettiği sırada, tuvalet mekânının etrafı paravan şeklinde kapatılarak kullanılmış ve taşıma su ile temizlik yapılmıştır.

Resim 7- Kastamonu; Mağara önündeki kayaya oyularak yapılmış tuvalet.

Resim 8 – Kastamonu. Mağara önündeki kayaya oyularak yapılmış namazlık.

Kaya oyukları bazen daha fazla oyulup genişletilerek bir veya birden fazla oda haline getirilmiş ve cepheleri de sütunlu bir mabet girişi şeklinde yapılarak mezar olarak kullanılmıştır. Bu tür kaya mezarlarından iki adedini Çorum İli, İskilip ilçesinin eteğine kurulduğu dağın yamacında görmekteyiz. (Resim: 9,10) Ancak bu veya buna benzer Anadolu'nun değişik yerlerinde yapılan mezarlar bazen kendi döneminde ve çoğu kere Bizans çağında yağmalanmış ve tahrip edilmiştir. Tahrip edilen bu mezar odaları, daha sonraki dönemlerde barınma mekânı olarak da kullanılmıştır. Ancak barınma yeri olarak kullanımı sırasında mekânın küçüklüğü nedeniyle içerisinde ayrıca tuvalet için bir bölüm yapılmamıştır. Barınan kişilerin tuvalet ihtiyaçlarını yine bu kaya oyuklarından çıkarak arazinin uygun bir yerinde, çalı dibi veya bir kaya arkasında giderdiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak, yukarıda Kastamonu örneğinde de görüldüğü üzere kaya yerleşiminin önünde uygun bir yer bulunması durumunda burada tuvalet yapma yeri de yapılmıştır.

Resim 9 – Çorum İli İskilip İlçesindeki kaya mezarı/ barınma mekânı

Resim 10- Çorum İli İskilip İlçesindeki ikinci Kaya mezarı/ barınma mekânı.

İnsanoğlu, utanma / ar duygusu ile donatılmış olarak yaratılmış olduğundan tuvalet yaparken gizlenme ihtiyacı da duymuştur. Temizlik de insanın yaradılışında var olan bir duygudur. Bu nedenle açık havada tuvalet ihtiyacı görülürken insanların güzergâh olarak kullanmadığı yerler tercih edilmiş ve ihtiyaç giderildikten sonra dışkının üzeri genellikle kum, toprak, taş parçaları veya çalı-çırpı ile örtülmüştür.(Karlı havalarda da kar ile kapatılmıştır.)

İlk çağlarda nüfusun fazla olmayışı nedeniyle tuvalet yaparken görünme riski bulunmadığından belki kaya arkası veya çalı dibine de gerek yoktu. Barındığı yerden dışarı çıkıp açık arazinin uygun bir yerinde ihtiyacını görmesi, yani günümüzün tabiriyle araziye uyması yeterliydi. Sonraları nüfusun yavaş yavaş artmaya başlaması ile gizlenme gereği doğmuş; “kaya arkaları ile çalı dipleri” devreye girmiş ve uzun yıllar ihtiyaç görme yerleri olarak belirlenmiştir.

Kaya arkası ve çalı diplerinin günümüzde de kullanıldığını söylemenin yanlış olmayacağını düşünmekteyiz. Zira; gerek vazife icabı ve gerekse gezinti amacı gibi herhangi bir nedenle araziye çıkan birilerinin arazide, dağ- bayır dolaşırken kapalı bir tuvalet bulması her zaman mümkün olmadığından, binde bir olsa dahi, idrara veya büyük abdeste

sıkışması halinde, mecburen araziye uymak zorunda kaldığı durumlarda kaya arkası veya bir çalı dibini kullanmakta olduğu da bir gerçektir. Bu durumda bile temizliğe riayet edilmekte ve yukarıda da izah edildiği üzere çevrenin kirletilmemesi için gerekli önlemler alınmaktadır.

ANADOLU'DAKİ İLK YERLEŞİM YERLERİNDE TUVALET

Nüfusun artmaya başlamasıyla birlikte yavaş yavaş yerleşik düzene geçilmiş ve köy medeniyetleri oluşmaya başlamıştır.

Anadolu'daki en eski toplu yerleşim yerlerinden biri olarak bilinen Batman ili Kozluk ilçesine bağlı Kaletepe (Dahlik) köyü yakınında, Sason çayının batı kıyısında bulunan "Hallan Çemi = Heyelan Deresi " denilen yerde yapılan arkeolojik kazılarda açığa çıkarılan M.Ö. 10000 yıllarına tarihlenen küçük bir antik yerleşim yerindeki yapı kalıntıları arasında tuvalete rastlanmamıştır.

Orta Anadolu'daki ilk köy medeniyeti olarak kabul edilen Konya'nın Çumra İlçesi yakınındaki M.Ö. 7400 - 5200 yıllarına tarihlenen Çatalhöyük'te 1961 yılında kazılara başlanmış ve aralıklarla sürdürülmüştür². Günümüzde de kazılar devam etmektedir. Çatalhöyük'te yapılan bu kazılar sırasında; duvarların, odaların, evlerin ayrıntılı bir şekilde açığa çıkarıldığını görüyoruz. (Resim: 11). Ancak; bu kalıntılar arasında tuvalet olarak ayrılmış herhangi bir bölüme rastlamıyoruz. Bu dönemde Çatalhöyük'te görülmeyen tuvalet mekânını çağdaşı olan diğer ören yerlerinde yapılan kazılar sonucu açığa çıkarılan yapı kalıntıları arasında da göremiyoruz.

² Mellaart,James; TAD XI (2) Sa:49-52

Resim 11- Çatalhöyük kazı alanı

Peki, tuvalet ihtiyacı için ayrılmış belirli bir mekân olmadığına göre tuvalet ihtiyacı nasıl gideriliyordu? Çatalhöyük'te yapılan kazılar sonunda elde edilen verilere göre; Çatalhöyük evlerinde kapı ve pencere yoktu. Evlere çatıdan giriliyordu. Evler biri birine bitişik olarak kerpiçten inşa ediliyordu. Evler arasında sokak yoktu. Ölüler de evlerin içerisine gömülüyordu. Bu haliyle de kapı ve penceresi olmayan evlerde kötü kokular olması ihtimali çok yüksekti. Bu nedenle de tuvalet ihtiyacının acil durumlarda evin içerisinde görülebildiği ve dışkının dama çıkılarak atıldığı veya ihtiyacın dama çıkılarak da giderildiği kanaati ağır basmaktadır. Yine de; bu dönemde genelde kaya arkası ve çalı diplerinin tuvalet mekânı olarak kullanıldığını düşünmekteyiz.

Zaman içerisinde ihtiyaç doğdukça her konuda olduğu gibi tuvalet konusunda da insanoğlu aklını kullanmaya başlar ve kendisine göre tedbirlere başvurur. Sonunda tuvalet için kapalı bir mekânda karar kılar.

Tuvaletin ve tuvalet kültürünün tarihçesi araştırılırken gözler ister istemez tarihin en eski ve en büyük uygarlıklarına beşiklik eden Anadolu'ya çevriliyor.

HİTİT VE URARTU ÇAĞINDA TUVALET

Günümüze doğru yavaş yavaş ilerliyoruz. Nüfus artıyor, toplu yerleşim yerleri çoğalıyor. Devletler kuruluyor.

Anadolu’da M.Ö. 1850 yıllarında tarih sahnesinde Hitit İmparatorluğunu görüyoruz.

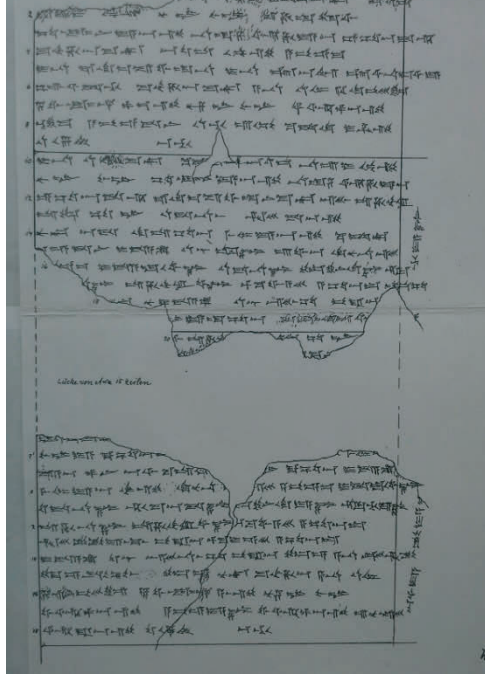
Şimdi; Çorum İline bağlı, Boğazkale Beldesindeki Hititlerin Başşehri olan Boğazköy’deki Hitit çağındaki adıyla Hattuşas’a bir göz atalım. (Resim: 12) Hattuşas temizliğin temeli olan bir su kaynağına yakın kayalık bir tepe üzerinde kurulmuştur.

Resim 12- Boğazköy (Hattuşas Örenyeri)

Boğazköy/Hattuşas’ta ilk olarak 1893/94 yıllarında küçük bir araştırma yapılmış, daha sonra 1905–1917 yılları arasında kazılar yapıldıktan sonra, kazılara uzun bir süre ara verilmiştir. Daha sonra Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından 1932 yılında yeniden kazılara başlanmıştır. Günümüze

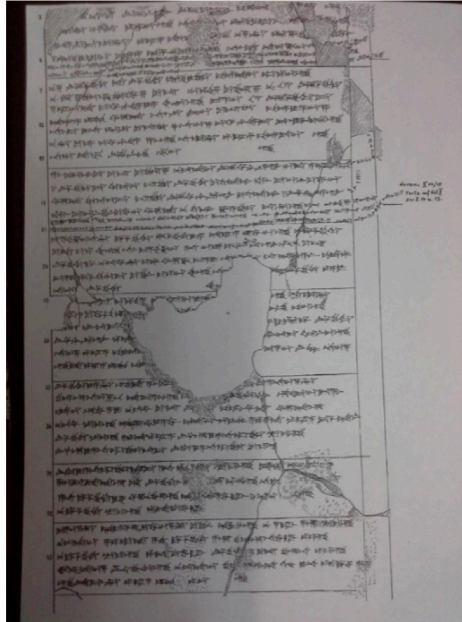
kadar (1932-1978 Prof. Dr. Kurt Bittel, 1978-1994 Prof. Dr. Peter Neve³, 1994- 2015 Prof. Dr. Jürgen Seeher) sistemli olarak sürdürülen arkeolojik kazılar sonucu çok sayıda çivi yazılı tablet bulunmuştur. Açığa çıkarılan KUB. XXX/31 numaralı çivi yazılı tablette⁴ Hitit Kralı ve Kraliçesinin dini bir tören için Hattuşaş'tan yola çıkarak Çukurova Bölgesindeki yine bir Hitit Şehri olan Kizzuvatna şehrine gidişleri ve orada fırtına tanrısının mabedinin girişindeki bir bölümde temizlendiklerinden ve tuvaletlerini yaptıklarından bahsedilmekte oluşu, Hititler'de, kral ve kraliçe için olsa bile, tuvalet için ayrı bir mekân belirlenmiş olduğunun kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır⁵. (Resim:13)

Resim 13- Boğazköy’de bulunan KUB XXX.31 yayın numaralı çivi yazılı table

³ NEVE, Peter: T.A.D. XIII/2 Die grabungen auf Büyükkale untersuchungsergebnisse der Boğazköy expedition 1964. Sa:5-26
⁴ KUB.XXX/31 Keilschrifturkunden aus Boghazköi, 1939, Berlin
⁵ Lebrun, R. Hethitica II Sa: 95-115

Yine Hititlerde saray muhafızı anlamına gelen Meşedi’lerin nöbet sırasında tuvalet ihtiyacı duyduklarında ne şekilde tuvalete gideceklerinin kurala bağlandığını görmekteyiz. Boğazköy’de bulunan ve “Meşedi Metni” olarak adlandırılan İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivindeki IBoT I 36 yayın numarası ile kayıtlı çivi yazılı tablette⁶ saray muhafızlarının küçük abdest ve büyük abdeste ne şekilde gidileceklerinin, günümüzün tabiriyle, bir genelge şeklinde çivi yazılı tablete maddeler halinde yazıldığını görüyoruz. Tablet 33–42 satırları küçük abdest, 43–47 satırları büyük abdestle ilgilidir. (Resim: 14) .

Resim 14 -Boğazköy’de bulunan IBoT I/36 yayın numaralı tablet

Tabletin 33 – 42 satırlarında:

“ Bir meşedi kendi arzusu ile kapıdan çıkamaz. Şayet onu bizzat idrar rahatsız ederse (idrarı gelmişse), o geriye doğru bütün meşedilere yürüyecek ve onun önünde hangi meşedi duruyorsa ona söyleyecek: “ben aşağıya DUG kaltı’ye (ihtiyaç görme yeri veya kabı) gideceğim ve o ilerideki diğer meşediye söyler ve o ilerideki üçüncü görevliye söyler,

⁶ IBoT 1/36: İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletlerinden Seçme Metinler.

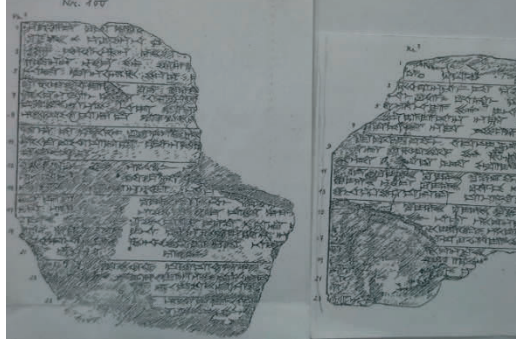
üçüncü görevli ise dördüncü görevliye söyler, dördüncü görevli ise on meşedi başına söyler ve eğer baş meşedi sıradaysa yani meşedi avlusunda ise meseleyi on meşedi başı, baş meşediye iletir “o aşağıya DUG kaltı’ye gidecek” ve baş meşedi söyler: “o gitsin”.

Tabletin 43-47 satırlarında da;

Eğer birini bağırsak hareketi (büyük abdest) rahatsız ediyorsa, biri diğer arkadaşına (görevliye) söyler ve onu baş meşediye ulaştırır: “o şehuna’ya tuvalete (ihtiyaç görmeye) gidecek” baş meşedi söyler: “ o gitsin” fakat ihtiyaç görmeye gidecek olan meşediye bizzat majeste farkına varır veya ihtiyaç görme meselesi saraya ulaşabilir o bundan dolayı kendi iradesiyle gidemez.”

Bu metin saray muhafızlarının hem görev yerlerini izinsiz terk etmemeleri ve hem de günümüzde de olduğu gibi, tuvalet bahanesiyle kaytarmalarını engellemek için konulmuş kuralları belirlemektedir.

Hitit kentlerinde yaşayan halkın ise tuvalet ihtiyacını sokak aralarında, duvar kenarlarında ve boş arsalarda yaptıklarını düşünmekteyiz. Zira; yine Boğazköy’de bulunan KUB XXXI/100 yayın numaralı tablette⁷; (Resim: 15) “Dışkılarını gelişi güzel Hattuşa kenti içine ve kil çukurlarına atmasınlar, sahibi bulunduğunuz üzüm bağları ve meyve bahçelerine tuvaletinizi yapabilirsiniz” mealindeki sözlere yer verilmiş olması, halkın tuvalet ihtiyacını görmesi için belirli mekânlar ayrılmamış olduğunun göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 15- Boğazköy’de bulunan KUB XXXI/100 nolu tablet

⁷ KUB XXXI/100 Keilschrifturkunden aus Boghazköi, 1939, Berlin

Hititlerin en büyük şehirlerinden biri de, Bugünkü Çorum İli, Alaca İlçesine bağlı Alacahöyük beldesindeydi. (Resim: 16)

Resim 16- Çorum- Alacahöyük ören yeri girişi.

M.Ö. 1650–1400 yıllarında Hittit Çağında büyük bir yerleşim yeri haline gelen Alacahöyük’te yapılan ön araştırmalar sonrası 1935 yılında Atatürk’ün talimatı ile, Dr. Hamit Zübeyr Koşay ve Prof Dr. Remzi Oğuz Arık tarafından başlatılan resmi kazılar⁸ aralıklarla 1983 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra ara verilen kazılar 1997 yılından itibaren Prof. Dr. Aykut Çınaroğlu başkanlığında yeniden sürdürülmeye başlanmıştır. Yapılan kazılar sonrası açığa çıkarılan Sfenksli kapıdan girip, şehrin sokaklarında ilerleyip kentin ikinci kapısını geçer geçmez ortası delikli bir taş gözümüze ilişiyor. (Resim:17-18) İşte Anadolu’da (hatta dünyada) günümüze kadar rastladığımız en eski tuvalet taşının bu olduğunu rahatlıkla söyleyebiliyoruz.

⁸ Koşay,Hamit Zübeyr; TAD: XIII/I 1964 Sa: 63-95

Dikkatle baktığımızda, bunun şehrin kanalizasyonu ile bağlantısının bulunduğunu da görüyoruz.

Resim 17- Çorum Alacahöyük ören yeri (Tuvalet mekânının olduğu yer)

Az önce değindiğimiz; Boğazköy’de bulunan tablette, saray muhafızlarının tuvalete gitme konusunun nasıl sıkı kurallara bağlanmış olduğunu görmüştük. Tuvalet konusu bu şekilde sıkı kurallara bağlanmış olduğuna göre, muhafızların görev yerlerinden pek uzağa gitmemeleri gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle tuvalet yapılması gereken bölümün sarayın veya şehrin giriş kapılarının fazla uzağında olmaması icap etmektedir. Böylece, bu tablet; Alacahöyük’te tuvalet taşı olabileceğini belirttiğimiz söz konusu yerin bir tuvalet mekânı olduğu tezini de kuvvetlendirmektedir.

Resim 18 - Çorum Alacahöyük ören yerindeki tuvalet taşı

Her ne kadar Hitit şehirlerindeki evlerde genellikle tuvalete rastlanmadığı bilinmekte ise de⁹ Alacahöyük'te tuvalet olarak belirlediğimiz bu yerin bir ev içi olmaması, şehrin giriş kapılarının yakınında bulunması, bu tuvaletin, şehrin muhafızları ve acil durumlarda kullanılmak üzere genel bir tuvalet olarak yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Boğazköy (Hattuşa) da 1932-1978 yılları arasında kazı yapan Prof. Dr. Kurt Bittel, kazı raporlarında tuvaletten hiç bahsetmemiş olmasına rağmen; daha sonra 1978-1994 yıllarında kazılara devam eden Prof. Dr. Peter Neve'nin, Boğazköy- Büyükkale'deki bir evin 80x80 cm boyutlarındaki bölümünü tuvalet yeri olarak kabul etmiş olması¹⁰ yukarıdaki tezimizi doğrular mahiyette görülmektedir. Ancak günümüzde bu bölümün nerede olduğunu tespit etmek mümkün olmamıştır.

Şimdi başka bir Hitit kentine göz atalım. Sivas iline bağlı Kayalıpınar Köyü yakınında yapılan ve günümüzde de devam eden arkeolojik kazılarda açığa çıkan kent kalıntılarının Hititlerin Samuha antik kentine ait olduğu

⁹ Alp Sedat, Hitit Çağında Anadolu, İstanbul 2001, s. 47

¹⁰ Ünal, Ahmet, Hititler, 2005, s. 60-72

anlaşıldı. Kazıların devamı sırasında da bu kentteki kanalizasyon sistemi açığa çıkarıldı ve tuvalet mekânı bulundu.

Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya uzanıyoruz. Çanakkale İline 30 km. mesafede bulunan Tevfikiye Köyü yakınındaki Truva harabelerindeyiz. Öz be öz bir Anadolu kenti olan Truva; M.Ö. 3200 yıllarında iskân görmüş ve M.S. 300 yıllarına kadar 9 kez yıkılıp yeniden kurulmuştur. Günümüze ulaşan Truva harabelerinde en büyük tahribatı 1870 yılında, defneci zihniyeti ile kazı yapan, Alman Heinrich Schliemann (Şiliman) yapmıştır. Schliemann kazılar sırasında bulduğu ve Truva Kralı Priamos'a ait olduğu ifade olunan hazineleri maalesef yurt dışına kaçırmıştır. Schliemann'ın bu tahribatından sonra 1932-1938 yılları arasında Truva'da sistemli ve bilimsel kazılar yapılmaya başlanmıştır. Uzun bir süre ara verilen kazılar 1988 yılında yeniden başlamış olup günümüzde de devam etmektedir. Yapılan bu kazılar sırasında açığa çıkarılan ve M.Ö. 1650-1450 yıllarına tarihlenen VI. Truva tabakasındaki yapılar arasındaki caddede kanalizasyon sistemi olduğunu da görüyoruz. Kanalizasyon sisteminin varlığı şehirde tuvalet olabileceği tezinin kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. (Resim: 19)

Resim 19 - Çanakkale-Truva Harabeleri (VI. Truva tabakası), cadde ortasından geçen kanalizasyon sistemi.

Zaman hızla ilerliyor; Anadolu'nun büyük bir bölümüne hükmeden Hitit İmparatorluğu tarih sahnesinden çekiliyor. Doğu Anadolu'da Urartu Devleti hüküm sürmeye başlıyor. Yolumuz Van İline uzanıyor. Urartu'ların başkenti Van'a (Tuşpa'ya) 35 km. mesafedeki Gürpınar ilçesi yakınında bulunan Çavuştepe harabelerine yolumuz düşüyor. Tarih; M.Ö. 764 Urartu Kralı II. Sardur tarafından yaptırılan ve Sardurihinli olarak isimlendirilen bir Urartu Kalesi olan Çavuştepe'de 1961-1968 yılları arasında Prof. Dr. Afif Erzen başkanlığında yapılan arkeolojik kazılarda¹¹ açığa çıkarılan yapı kalıntıları arasında dolaşırken karşımıza bir tuvalet taşı çıkıyor. Kare şeklinde bir taş bloğun ortası oyulmak suretiyle tuvalet taşı yapıldığını ve atıkların sur dışına atılması için de pişmiş topraktan künkler kullanılmış olduğunu görmekteyiz¹². (Resim: 20-21)

Bu dönemde tuvalet taşına rastlanması, Urartuların da tuvalet kültüründe önemli aşama kaydettiklerinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 20 - Van, Çavuştepe ören yerindeki tuvalet taşı

¹¹ Erzen, Afif; T.A.D. Sayı:XII/1 Sa: 19,20

¹² Gülbay, Onur; Eskiçağda Tuvalet Kültürü Sa: 2 Ege Yayınları İstanbul, 2003.

Resim 21- Van, Çavuştepe ören yeri kanalizasyon çıkışı.

Urartu yerleşim yerlerinden biri de Van – Erciş karayolu üzerindeki Ayanıs harabeleridir. Ayanıs'ta sürdürülmekte olan kazılar sırasında is henüz bir tuvalet mekânı açığa çıkarılamadı.

Ayanıs'dan ayrılıp Urartuların hükümlerlik alanında bulunan Erzincan yakınındaki Altıntepe harabelerine uzanıyoruz. Yine bir Urartu Kalesi olan Altıntepe 1938 yılında tesadüfen bulunmuş¹³ ve burada ilk kazılar 1959 yılında Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında yapılmaya başlanmıştır.¹⁴ Prof. Dr. Tahsin Özgüç kazılar sonunda yaptığı yayında Altıntepe'de yapı kalıntıları arasında bir ana su kanalı ve buna bağlı yağmur suyu kanalı ile kirli su kanallarının mevcudiyetinden bahsetmekte¹⁵ fakat tuvalet mekânı konusunda herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Bu kazılar döneminde tuvalet bölümünün henüz açığa çıkarılmadığı kanaatine varmaktayız. Daha sonra ara verilen arkeolojik kazılara, 2003 yılında Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu başkanlığında yeniden başlanmış olup günümüzde de devam etmektedir. Bu kazılar sırasında açığa çıkarılan yapı kalıntıları arasında banyo ve tuvalet mekânları da bulunmuş, tuvaletlerin kanalizasyonla bağlantısı olduğu tespit edilmiştir. (Resim:22-25) Banyonun mevcudiyeti; Anadolu'da temizliğe verilen önemin bir göstergesidir.

¹³ ÖZGÜÇ, Tahsin: Altıntepe II, Sa:3

¹⁴ ÖZGÜÇ, Tahsin: Altıntepe I, Sa: önsöz

¹⁵ ÖZGÜÇ, Tahsin: Altıntepe I, Sa:9

*Resim 22- Erzincan, Altuntepe örenyeri
(Prof.Dr. Mehmet Karaosmanoğlu arşivi)*

Resim 23 - Erzincan Altıntepe örenyeri

Resim 24-Erzincan Altıntepe örenyeri banyo gideri

Resim 25 - Erzincan Altıntepe Örenyerinde tuvalet mekânı.

Gerek Alacahöyük'teki ve gerekse Çavuştepe'deki tuvalet taşının bir örneğini günümüzde de görebilmekteyiz. Kırıkkale'nin Hasandede Beldesinde bulunan bir konutun dış avlusunda yer alan tuvalette Hitit ve Urartu döneminden beri süre gelen tuvalet taşı geleneğinin günümüzde de devam etmekte olduğunu gördüğümüzde bu bizi fazla şaşırtmadı, zira kültürler kesinlikle tamamen yok olmaz, ancak bazı değişikliklerle devam eder.

Hasandede Beldesindeki, günümüzde de kullanılmakta olan tuvalet taşı da bunların sadece bir örneğidir. Delikli tuğla ve briket ile yapıp üzeri de çinko levha ile kapatılmış olan, Hasandede'deki bu tuvalet mekânında taşıma su kullanılmakta ve ihtiyaç görüldükten sonra şayet tuvalette herhangi bir kirlenme olmuş ise su dökülerek süpürge ile temizlik yapılmakta ve sonra tuvaletin deliği yassı bir taş ile kapatılmaktadır.(Resim: 26-28)

Resim 26 - Kırıkkale-Hasandede Beldesinde bir evin avlusundak

Resim 27- Hasandede 'deki Tuvalet

Resim 28 - Hasandede 'deki Tuvalet (kullanım sonrası gerekli temizlik yapıldıktan sonra tuvalet deliği yassı bir taş ile kapatılıyor.)

Hasandede'deki tuvaletin kapısı eski tahtalar yan yana çakılmak suretiyle basit bir şekilde yapılmış olup herhangi bir kilit sistemi veya kapıyı sabitleyecek kanca v.s. bulunmamaktadır. Tuvalete giren kişi kapıyı çekmekte ve kapının kapalı olması tuvaletin meşgul olduğu anlamını taşımaktadır. Tuvaletten çıkan kişi de kapıyı açık bırakmakta dolayısıyla tuvaletin boş olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen tuvalette biri varken başka bir kişinin tuvalete yaklaşması durumunda, içerideki kişi genellikle “öhö, öhö” diye ses çıkararak, tuvaletin dolu olduğunu bildirmektedir.

ROMA VE BİZANS ÇAĞINDA TUVALET

Zaman ilerlemeye devam ediyor. Anadolu toprakları Romalıların işgali altında. Bu dönemde Orta ve Doğu Anadolu’da tuvalet mekânı göremiyoruz. Batı Anadolu’daki kentlerde ise Roma döneminde tuvaletlere rastlıyoruz. Ancak, bu tuvaletler tek kişinin ihtiyacını görecek şekilde olmayıp, kadın erkek birçok kişinin topluca yan yana oturarak tuvalet ihtiyaçlarını giderdiği “Latrina” denilen genel tuvaletler olarak karşımıza çıkıyor. Bu tuvaletler genelde dikdörtgen veya kare planlı bir mekânın duvarlarına bitişik olarak yapılmış, ortası günümüzdeki alaturka tuvaletlerde olduğu gibi, anahtar deliği biçiminde oyulmuş taşların yan yana konulması ile oluşturularak, sedir şeklinde inşa edilmişlerdi. Bazı yerlerde bu oturakların ahşaptan yapıldığı da belirtilmektedir. 30–40 kişinin, hatta Denizli İlinde Laodekia’daki latrinada 80 kişinin topluca ihtiyaçlarını karşılayacak büyüklükte yapılan bu tuvaletlerde akarsu ve atıkların yapı dışına atılmasını sağlayan eğimli kanallar bulunmaktadır.

Batıdaki, Latrina adı verilen bu genel tuvaletlerde hem ihtiyaç giderildiği, hem de ihtiyaç giderilirken sohbetler yapıldığı, güncel konuların yanında memleket meselelerinin de ele alındığı ve bazen devletin önemli kararlarının da, ihtiyaç giderilmesi sırasında, alınmakta olduğu bazı kaynaklarda belirtilmektedir¹⁶. Tuvalette alınan kararların ne kadar sağlıklı olacağını, insanları refaha mı yoksa felakete mi götürdüğünü iyi düşünmek gerekir.

Önceleri kadın ve erkeğin topluca ihtiyaçlarını gördüğü Batı Anadolu’daki bu genel tuvaletlerin, Romalıların Hristiyanlığı kabulünden sonra M.S. 4. yüzyılda erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı yapılmaya başlandığını görüyoruz.

¹⁶ Gülbay, Onur: Eskiçağda Tuvalet Kültürü Sa:31

Anadolu'nun değişik yerlerinde yapılan kazılarda Roma dönemine ait latrinalar (Genel Tuvaletler) açığa çıkarılmıştır.

Antalya'nın Manavgat ilçesi yakınındaki Side ören yerinde ve Kemer İlçesi yakınındaki Phasalis ören yerinde yapılan kazılarda M.S. 3.- 4. yüzyıla tarihlenen genel tuvalet kalıntıları bulundu.

Manisa'nın Salihli İlçesi yakınındaki Sart ören yerinde L Planlı Kadınlar Latrinası ve U Planlı Erkekler Latrinası , Aydın'ın Söke İlçesi yakınındaki Milet'de de I Planlı Latrina açığa çıkarıldı.

İzmir'in Selçuk ilçesi yakınında bulunan Efes harabelerinin “Küretler Caddesi” olarak adlandırılan yerde M.S. 1.-5. yüzyıla tarihlenen genel bir tuvalet bulunuyordu. Kapısı caddeye açılan bu tuvalet yaklaşık 30-40 kişi alacak kapasitede yapılmış olup (U) planlıydı. (Resim: 29-30)

Resim 29 - İzmir, Selçuk, Efes Harabeleri Küretler Caddesi üzerindeki genel tuvalet

Resim 30 - Efes Harabelerindeki genel tuvaletler ve nasıl oturulduğunu merak edenler

Yine Efes ören yerinde, Efes'in zenginlerinin oturduğu “Yamaç Evleri” denilen bölümde yapılan kazılarda da; “B” Evi veya 2. Ev olarak adlandırılan yapıda kare plânlı, birkaç kişiyi alacak şekilde yapılmış, duvarları fresklerle süslü, oturma yerleri tahrip olmuş bir tuvalet açığa çıkarıldı. (Resim:31-33)

Resim 31 - Efes Harabeleri Yamaçevler kazı alanı

Resim 32 - Efes Yamaçevler'deki tuvaletin girişi ve tuvalete su sağlayan pişmiş toprak künkler.

Resim 33 - Efes Yamaçevler'deki oturak yerleri harap olmuş tuvaletin içi

Bergama ilçesi yakınında bulunan ve döneminin sağlık merkezi olarak kabul edilen Allianoı ören yerinde yapılan kazılar sonunda toplam 5 adet genel tuvalet bulundu. Yine İzmir'in Torbalı ilçesi yakınındaki Metropolis antik kentinde sürdürülmekte olan arkeolojik kazılarda da yaklaşık 20–25 kişinin birlikte kullanabileceği bir genel tuvalet açığa çıkarıldı ve ahşap olduğu düşünülen oturma yerleri, yine ahşap malzeme ile restore edildi. (Resim: 34)

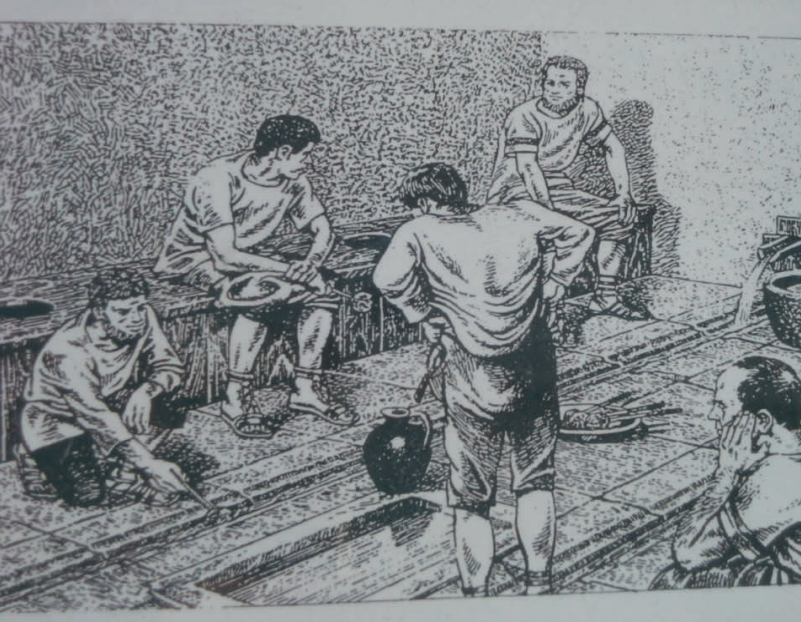

Resim 34 - İzmir'in Torbalı İlçesi yakınında bulunan Metropolis harabelerindeki genel tuvalet

Aydın'ın Ortaklar beldesi yakınındaki Magnesia ören yerinde yapılan kazılar sırasında da M.S. 4.-5. yüzyıllara tarihlenen ve 32 kişinin birlikte kullanabileceği bir genel tuvalet açığa çıkarıldı. (Resim: 35, 36)

Resim 35 - Aydın İli Ortaklar Beldesi yakınındaki Magnesia ören yerinde bulunan genel tuvalet

Resim 36 - Magnesia ören yerindeki genel tuvaletin kullanım şeklini gösteren tanıtıcı levha.

Gaziantep'in Nizip ilçesi yakınındaki, M.Ö. 300 - M.S. 256 tarihlerinde iskân gören Zeugma (Belkıs) harabelerinde (Resim: 37) yapılan kazılar sırasında da genel tuvaletlere rastlandı. (Resim: 38-39)

*Resim 37 - Gaziantep/Nizip, Zeugma harabeleri kazı alanı
(üzeri kapatılmıştır)*

Resim 38 - Zeugma kazısında bulunan tuvalet/latrina

Zeugma’da yapılan kazılar sonucu açığa çıkarılan tuvaletlerden biri Dionysos Evi olarak isimlendirilen yapıda, oturma sıraları tahrip olmuş bir vaziyette bulunmuştur.

Ayrıca Zeugma’da bulunan bir başka tuvalet/ latrina da hamam yapısı içerisinde bulunmuş ve bu alan baraj gölü altında kalacağı için tuvalet mekânı da bazı yapı kalıntıları ve mozaiklerle birlikte yerinden sökülerek Gaziantep İl merkezinde açılan “Zeugma Müzesi” ne nakledilmiş ve tuvaletin tahrip olan oturma sıraları ahşaptan yapılmıştır.(Resim: 39)

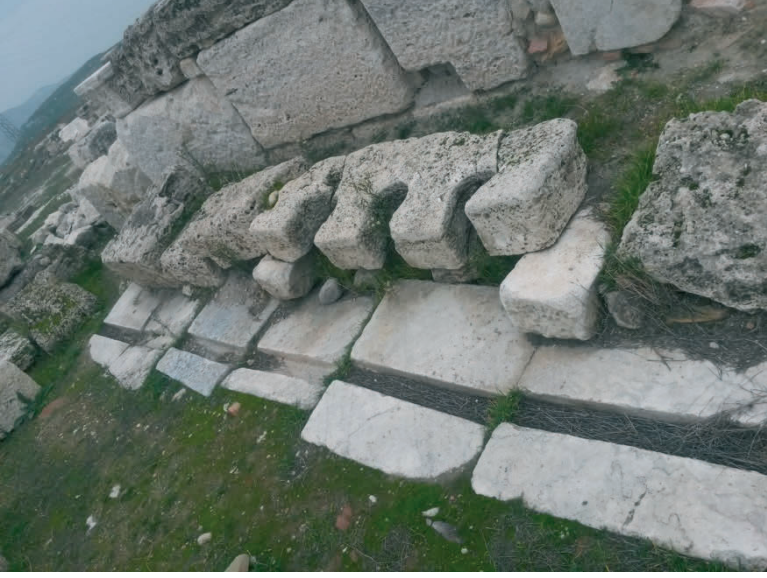
Resim 39- Zeugma kazılarında bulunup müzeye nakledilen tuvalet/latrina

Denizli’ye 6 km mesafedeki Eskihişar Köyü sınırları içerisinde yer alan ve M.Ö. 3.yy ortalarına doğru Seleukos Kralı II. Antiokhos’un, karısı Laodike adına kurduğu, Laodikeia Ören yerinde, Prof. Dr. Celal Şimşek başkanlığında yapılan kazılar sırasında da; antik kentin Stadyum Caddesinin doğu tarafında yaklaşık 80 kişilik bir Latrina bulunmuştur.¹⁷ L planlı ve tabanı mozaik kaplı olan latrina çok tahrip olmuştur. Latrinanın oturma taşlarının altında atık su kanalı, oturma taşlarının önünde de temiz su kanalları görülmektedir. (Resim: 40,41)

Resim 40 - Denizli, Laodikeia kazılarında bulunan Latrina

¹⁷ Şimşek, Celal; Leodikeia, Sa:177-179

Resim 41 - Denizli, Laodikeia kazılarında bulunan Latrina

Bu arada Tarsus'ta 1996 ve 1997 yıllarında yapılan kazılarda da (8 L Plan karesinde) iki adet genel tuvalet daha açığa çıkarıldı.

Geç Roma - Erken Bizans dönemine tarihlenen bir tuvalet de Osmaniye il sınırlarında bulunan Anavarza ören yerinde tespit edildi. (Resim: 42-43)

*Resim 42 - Anavarza ören yerindeki tuvalet.
(Foto: H. Çetin Arslan)*

*Resim 43 - Anavarza ören yerindeki tuvalet
(Foto: H.Çetin Arslan)*

Her kitabı din temizliği emreder. Dinden uzaklaşmak ve dinin emrettiği hususları yok saymakla temizlik de kaybolur. Utanma-ar duygusu gider, yerini ahlaki kurallar dışında kalan bazı alışkanlıklara bırakır.

Genel tuvaletler (Latrinalar) ahlaki çöküşün birer işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Latrinalar her türlü cinsi sapıklığa zemin hazırlamış ve bu sapıklık o kadar doğal hale gelmiştir ki bu sahneler tuvalet duvarlarına bile resmedilmiştir.

İtalya'nın Napoli Şehri yakınlarında bulunan ve M.S. 79 yılında Vezüv Yanardağı (İbret Dağı) nın lavları arasında kalan Pompei şehrindeki latrinalarda ve bazı yapılarda bu seks sahneleri duvar resimlerinde (Fresklerde) açıkça görülmektedir. Bu ahlaki çöküntü, önceki dönemlerde olduğu gibi burada da hüsrarla sonuçlanmıştır. Ahlaki çöküntü neticesi helâk olan Ad – Semud ve Lut kavimleri gibi Pompei ve diğer benzeri kentler de hâk ile yeksan olmuşlardır. (Resim: 44 - 47)

Resim 44 - İtalya-Pompei harabeleri (Arka kesimde Vezüv Yanardağı)

Pompei halkı Vezüv yanardağından fişkıran, metrelerce kalınlığı bulan kızgın kül ve lavlar altında kalarak yok olmuşlardır

Resim 45 - Pompei'de lavlar arasında kalanlardan biri

Latrinalardan genelde üst düzey kişiler ile zenginler istifade ediyordu. Sonraki yıllarda da açıkça görüldüğü üzere halk ise tuvalet ihtiyacını evlerinde, kap kacak içerisinde yaparak gideriyor ve atıkları da sokağa döküyorlardı. Dışkıların sokaklara dökülmesi nedeniyle de sokakların yürünemez hale geldiğini, yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen verilere dayanarak söyleyebiliyoruz. Nitekim Pompei’de yapılan kazılar sonucu açığa çıkarılan caddelerde/sokaklarda bir kaldırımdan diğerine geçerken, pencerelerden dökülüp yolu kaplayan dışkıların ayaklara bulaşmaması için iki kaldırım arasına, üzerine basarak karşıya geçebilmek için, taşlar yerleştirilmiştir. (Resim 46,47) Dışkının evin içerisinde bir kaba yapıldıktan sonra sokağa dökülmesi âdeti Avrupa ülkelerinde yakın tarihlere kadar devam etmiştir¹⁸.

Nitekim; İstanbul’da 17. Yüzyılda İngiliz Büyükelçiliği mensuplarının tuvalet ihtiyaçlarını giderdikten sonra dışkılarını sokağa atmakta olmaları nedeniyle, onlara, İstanbul şehir merkezine uzak, Tarabya’da bir konak tahsis edildiğini ve ancak 19. Yüzyıl başlarında tuvalette ihtiyaçlarını gidereceklerine dair kesin söz vermelerinden sonra tekrar İstanbul’a Taksim’e taşınmalarına izin verildiğini biliyoruz. Bu hadise de Pompei’deki tespitlerimizin doğruluğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu arada; İngiltere’de bir dönem Denizcilik Bakanı ve Başbakanlık yapmış olan Winston Churchill (Çörçil)’in (1874-1965), günümüzde müze haline getirilen, Londra’daki özel odasında, yatağının yanı başında, sergilenen, tuvalet ihtiyacını gidermek için kullandığı lazımlığının varlığı da yukarıdaki tespitlerimizin doğruluğunun bir delili olarak karşımıza çıkmaktadır. (Resim: 123)

¹⁸ Gülbay, Onur; Eskiçağda Tuvalet Kültürü Sa:20,26

Resim 46 - Pompei; dışkıya bulaşmamak için bir kaldırımdan diğerine geçiş taşları.

Resim 47 - Pompei; bir kaldırımdan diğerine geçiş taşları ve teker izleri.

Anadolu’da Hristiyanlığın yayılması ile birlikte Allaha inanan halk, henüz çok tanrılı dinden kopamamış Roma İmparatorları ve kumandanlarının zulmünden korunmak ve sonraki yıllarda da haçlı seferleri sırasında barbar haçlıların zulmüne uğramamak için toplu olarak yaşayabilecekleri sığınaklar yapmışlardı. Bu sığınaklar toprak altında, toprak ve kayalar oyulmak suretiyle yapılan ve her türlü ihtiyacı karşılayacak şekilde planlanan yerleşimlerdi. Halen bu yerleşimlerin bir kısmı, erzak, meyve, sebze depolamak için kullanılmaktadır.

Günümüzde “Yeraltı Şehri” olarak adlandırılan bu yerleşim yerlerinde, hayatı idame ettirecek; yeme, içme, barınma gibi tüm ihtiyaçların karşılanması gerekiyordu. Kuyular açılmış, havalandırma bacaları yapılmış, erzak depolamak için bölümler yapılmış, emniyet tedbiri olarak bazı bölmeler arasında kapı olarak tekerlek şeklinde büyük taşlar kullanılmış ve elbette ki tuvalet ihtiyacı için de mekânlar yapılmıştı.

Özellikle Kapadokya bölgesinde bu tür yerleşimlere daha sık rastlamaktayız.

Nevşehir yakınındaki “Tatların” olarak adlandırılan M.S. 5–12. yüzyıllar arasında kullanılmış olduğu düşünülen yeraltı şehirde yapılan kazı ve temizleme çalışmaları sırasında iki adet tuvalet bulundu. (Resim: 48 - 49)

Resim 48 - Nevşehir yakınlarındaki Tatların yeraltı şehrindeki tuvalet.

Resim 49 - Nevşehir yakınlarındaki Tatların yeraltı şehrindeki ikinci tuvalet.

Ayrıca Aksaray İli Sarathı Beldesinde, “Kırkgöz Yeraltı Şehri” ve “Aziz Mercurius Yeraltı Şehri” olarak adlandırılan iki adet yer altı şehri açığa çıkarıldı. Bu yer altı şehirlerinde yapılan kazı ve temizleme çalışmaları sonunda buralarda da tuvalet ve banyo bölümleri olduğu tespit edildi. (Resim: 50-55)

Kırkgöz Yeraltı Şehrinde yan yana iki küçük mekândan birinin banyo, diğerinin de tuvalet olarak kullanıldığı kanaatine varıldı. Bu bölümlerin tabanlarında su ve dışkı gideri için yuvarlak delikler açılmıştır. Banyo olduğu düşünülen mekândaki gider deliği diğerine nazaran daha küçük olduğu için burasının banyo olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Ancak banyo olarak kullanılan bu bölümün de gerektiğinde tuvalet olarak da kullanıldığını düşünmekteyiz. Tuvalet giderinin altına isabet eden ve dar bir aralıktan girilen bölüme, deliğin altına isabet eden yere geniş ağızlı bir kap yerleştirildiği ve bu kabın atıkla dolması durumunda alınarak yer yüzeyine çıkarılıp döküldüğü kanaati ağır basmaktadır. Yer altı şehrinde ayrıca kuyular açılmış ve su ihtiyacı bu kuyulardan sağlanmıştır.

Resim 50 - Aksaray, Saratlı Aziz Mercurius Yeraltı Şehri girişi

Resim 51 - Aksaray, Saratlı Kırkgözler Yeraltı şehri girişi

Resim 52 - Aksaray, Saratlı Kırkgözler Yer altı Şehri çıkışı

Resim 53 - Kırkgözler Yer altı şehri içi tuvalet/banyo mekânına giden koridor

Resim 54 - Kırkgözler Yer altı şehri tuvaleti

Resim 55 - Kırkgözler Yer altı Şehri banyo/tuvalet bölümü

Bu arada; Afyon yakınlarındaki Ayazın ören yerinde Kapadokya'daki peri bacaları yerleşimlerine benzeyen kaya yerleşimleri içerisinde Geç Bizans dönemine (M.S.10. yüzyıl) tarihlenen bir tuvalete rastlandı. (Resim: 56)

*Resim 56 - Afyon yakınlarındaki Ayazın kaya yerleşimi
(Foto: Hakkı Acun)*

Roma İmparatorluğunun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra batıda Avrupa kıtasında yer alan devletlerde temizlik konusunda büyük bir gerileme olmuş, tuvalet ve banyo zamanla unutulmuş, özellikle Ortaçağ Avrupa'sında bedensel ve çevresel temizliğe önem verilmemesi nedeniyle salgın hastalıklar baş göstermişti¹⁹.

İslam'ın doğuşu ile birlikte temizlikte ve dolayısıyla tuvalet kültüründe önemli gelişmeler oldu. Son kutsal kitap Kuran-ı Kerim ve son peygamberimiz Hazreti Muhammed'in (S.A.V.) yüce buyrukları, temizliği ön plana çıkarıyordu. "Temizlik imandandır" hükmüne her müslümanın

¹⁹ Erdem, Sargon: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Sa:2 Sa:48

harfiyen uyması, önemli bir dini görevdir. Nitekim; “Temizlik İmandandır” hükmüne uyulmuş ve buna uygun olarak banyo ve tuvaletler inşa edilmiştir.

Türk-İslam toplumunda nasıl ki yemenin içmenin, oturup-kalkmanın bir adabı varsa, tuvalet yapmanın da bir adabı vardır. Bu konuya ileriki sayfalarda etraflıca yer verilecektir.

SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMLERİNDE TUVALET

İslâm dininin Anadolu'ya yayılması ile birlikte genel tuvaletler yerlerini tek kişinin kullanabileceği tuvaletlere bıraktı.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde büyük yerleşim yerlerinde tuvaletler, yavaş yavaş, konutların içerisinde yer almaya başladı. Bu dönemde temizliğe gereken önem veriliyor, herhangi bir yerde külliye inşa edileceği zaman önce hamam ve tuvaletler yapılıyor, sonra diğer mekânların inşasına geçiliyordu.

Resim 57 - Diyarbakır Ulu Camii (Kuzey girişinden görünüşü)

O dönemden ayakta kalan birçok medrese, cami, hamam, darüşşifa ve yol güzergâhlarındaki han ve kervansaraylarda tuvalet mekânlarını da görmekteyiz. Bu tür mekânlardaki en eski tuvaletlerden biri Diyarbakır il merkezindeki Ulu Cami'de, Diyarbakır Surları bitişiğinde bulunan ve harim

bölümü 1155-1169 yılları arasında yapılan Hazreti Süleyman Camiinde ve “Zinciriye Medresesinde” (1198-1199) yer almaktadır.²⁰ Diyarbakır Ulu Camii ilk olarak Hz.Ömer döneminde 639 yılında inşa edilmiş, daha sonra 1091 yılında Büyük Selçuklu Hükümdarı Melikşah zamanında cami onarılmış ve birçok eklenti yapılmıştır.(Resim:57)

Caminin ana girişine göre sağında, (Kuzey tarafında) kesme taşlarla yapılmış ve taş döşeli tuvalet mekânları yer almaktadır. (Resim:58) Tuvaletin taşları sonraki yıllarda, günümüzde kullanılan alaturka olarak adlandırılan tuvalet taşları ile değiştirilmiştir. (Resim:59) Hazreti Süleyman Camiinin abdest alma yerleri ile tuvaletleri ise orijinal durumunu muhafaza etmektedir. (Resim: 60-62)

Resim 58 - Diyarbakır Ulu Camii tuvaletleri

²⁰ Kuran. A. (1969, 28-30)

Resim 59 - Diyarbakır Ulu Camii tuvaleti

Resim 60 - Diyarbakır Hazreti Süleyman Camii

Resim 61 - Diyarbakır Hazreti Süleyman Camii Tuvaletleri

Resim 62- Diyarbakır Hazreti Süleyman Camii Tuvaletlerinden biri

Avrupa’da XIX yüzyılın ortalarına kadar tuvalet geleneği yoktu. Kral ve kraliçeler tuvaletlerini değişik kaplar içerisine yapıp dışarı sokaklara atmakta iken²¹ bizim kültürümüzün Anadolu’daki en eski dönemlerinden beri tuvalet geleneğimiz vardı. Ülkemize gelen birçok seyyah bu geleneğimizden hayretle bahseder. 1553–1555 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğuna gelen Alman seyyah Hans Dernschwam yazmış olduğu günlüğünde²² **“Türkler her gün birçok defa ibadet maksadıyla abdest alıp yıkandıkları için kendilerinin en temiz kimseler olduklarını sanırlar. Camiye gitmeden önce evlerinde yıkanırılar. İlk önce dirseklerine kadar ellerini, sonra boyunlarını, kulaklarını, yüzlerini ve ağızlarını yıkarlar. Abdest alırken sıra ayak yıkamaya gelince pabuç çıkarılır, sonra pabuç tekrar terlik gibi giyilir ve bunlarla camiye namaza gidilir. Abdest alma işine başlamadan önce su döker ve büyük abdestini yapar. Söylemesi çok ayıp, kendini kirletmiş çocuk gibi önünü arkasını iyice yıkar. Bunun için abdest bozmaya gitmeden önce herkes beraberinde bir küçük ibrik içinde su götürür.”** Demekte ve başka notlarıyla da bir yerde Türkleri küçük görmeye çalışırken farkında olmadan temizlik konusundaki titizliklerini ortaya koymaktadır.

Avrupa’da tuvalet ve temizlik konusu yukarıda izah edildiği şekilde iken, Anadolu’da ise; Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde temizlik o kadar ön plandaydı ki, köprülerde bile tuvaletler yapılıyordu.

Anadolu’da Türk-İslam dönemine ait en eski tuvaletlerden biri Diyarbakır-Batman sınırında, Silvan ilçesi yakınındaki Malabadi Köprüsündedir.(Resim: 63, 64)

²¹ Erdem, Sargon: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Sayı:2. Sa: 51

²² DERN SCHWAM, Hans: İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü, Sa: 100,101

Resim 63- Malabadi Köprüsü (Batman istikametinden giriş)

Resim 64- Malabadi Köprüsü (Silvan istikametinden giriş)

Artuklu Beyi Necmeddin İlgazi oğlu Timurtaş tarafından 1147 yılında yaptırılan Malabadi Köprüsünde yolcuların gerektiğinde barınmaları için, köprü kemerinin her iki tarafına, köprü zemininden merdivenle inilen birer oda yapılmıştır. Silvan istikametinden girilen oda içerisinde bir niş ve

taş sedir bulunmakta, Batman tarafından girilen odada da tuvalet yer almaktadır. (Resim: 65-71)

Resim 65 - Köprünün Silvan istikametindeki odasına iniş merdiveni ve niş.

Resim 66 - Köprünün Silvan istikametindeki odası.

Resim 67 - Köprünün Batman istikametindeki odasına iniş merdiveni

Batman istikametinden girilen odadaki tuvalet bölümü odanın duvarı içerisine bir niş gibi yapılmış ve gideri doğrudan doğruya dışarı verilmiştir. Tuvaletin kapısının bir perde ile kapatılmakta olduğunu düşünmekteyiz.(Resim: 68,69)

Resim 68 - Malabadi Köprüsündeki Oda ve tuvalet girişi

Resim 69 - Malabadi Köprüsündeki Tuvalet

Temizlik için gerekli olan su, halata bağlı testi, ibrik veya benzeri bir kabın, köprü içerisindeki odanın penceresinden, Batman Çayına sarkıtılması suretiyle sağlanmaktaydı. Ancak son yıllarda yapılan restorasyon sırasında oda pencerelerine tel örgü ve demir parmaklık yapıldığından bu özelliği kaybolmuştur.(Resim: 70,71). (Çocukluğumda, nehrin karşı yakasına geçiş sadece bu köprüden yapılabildiği için araçlarla bu köprüden geçerdik. Ancak köprüye gelince yolcular araçtan indirilir, araç köprüyü geçtikten sonra tekrar bindirilirdi).

Resim 70 - Malabadi Köprüsü kaynak tarafındaki tuvalet çıkıntısı ve pencereler.

Resim 71 - Köprü pencerelerine sonradan yapılan tel örgü ve parmaklık.

O dönemden ayakta kalan bazı medreselerde, camilerde, hamamlarda, darüşşifalarda ve yol güzergâhlarındaki han ve kervansaraylarda da tuvalet mekânlarını görmekteyiz.

Kayseri İlindeki, Selçuklu Hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1205 tarihinde yaptırılan, Çifte Medresede, 1210-1219 tarihlerinde Selçuklu Sultanı 1. İzzettin Keykavus tarafından Antalya – Korkuteli yolu üzerinde yaptırılan ve günümüze kalıntıları ulaşan Evdir Han'da (Resim: 72,73), Isparta İline bağlı Atabey ilçesinde Selçuklu Atabeyi Mübarizeddin Ertokuş tarafından 1224 tarihinde yaptırılan Ertokuş Medresesinde, Antalya İline bağlı Alanya İlçesinin Şarapsa Köyünde, Selçuklu Hükümdarı 2. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında (1236- 1246) yaptırılan Şarapsa Handa, Aksaray İline bağlı Sultanhanı Beldesinde Selçuklu Hükümdarı 1.Alaattin Keykubat tarafından 1229 tarihinde yaptırılan ve geçirdiği yangın sonrası 1278 yılında Gıyasettin Keyhüsrev zamanında genişletilerek onarılan Sultanhanı Kervansarayında tuvaletleri görebilmekteyiz. Sultanhanı Kervansarayının girişe göre sol tarafındaki mekânlardan biri tuvalet olarak düzenlenmiştir. Ara bölmeleri yıkık olan tuvaletin atık su kanalı günümüze ulaşmıştır. (Resim:74,77) Ayrıca, yine girişe göre sol tarafta bulunan özel odalardan iki tanesinin içerisinde günümüzde ebeveyn banyosu olarak adlandırdığımız tarzda Tuvalet+ banyo bölümü yer almaktadır.

Resim 72 - Antalya-Korkuteli Evdir Han (Foto: Hakkı Acun)

Resim 73- Antalya- Korkuteli Evdir Han Tuvalet girişı (Foto: Hakkı Acun)

Resim 74- Aksaray-Sultanhanı Beldesi, “Sultanhanı Kervansarayı”

Resim 75- Sultanhanı Kervansarayı iç avlusu “köşk mescidi”.

Resim 76- Sultanhanı Kervansarayı tuvalet mekânı girişi.

Resim 77- “Sultanhanı Kervansarayı” tuvalet bölümü.

Konya iline bağlı Beyşehir ilçesi sınırları içerisinde Beyşehir Gölü kenarında 1235 tarihinde Selçuklu Hükümdarı 1. Alaaddin Keykubad’ın emriyle, vezir ve baş mimar Sadeddin Köpek tarafından yapılan Kubad-Abad Sarayının (Resim: 78) “Büyük Saray” olarak adlandırılan yapısının bitişiğinde bir hamam ve yapı içerisinde de tuvalet bölümünü yıkık bir vaziyette görebilmekteyiz. (Resim:79,80)

Kayseri- Sivas karayolu üzerinde Palas köyünde, Selçuklu Hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından, 1236 tarihinde yaptırılan Sultan Handa, Burdur ili, Bucak İlçesi İncirdere köyü yakınında bulunan ve Selçuklu Hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1239 tarihinde yaptırılan İncir Handa o dönemden kalma tuvaletler halen varlığını sürdürmektedir.

Resim 78 - Konya- Beyşehir, Kubad- Abad Sarayı

Resim 79 - Konya- Beyşehir Kubad-Abad Sarayı Tuvalet mekânı.

Resim 80 - Konya-Beyşehir Kubad-Abad Sarayı Tuvalet mekânı.

Ayrıca; Aksaray- Nevşehir karayolu üzerinde Aksaray’a 15 Km mesafede bulunan ve 1231 tarihinde Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat zamanında inşasına başlanıp 1237 tarihinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında tamamlanan Ağzıkarahan’da da tahrip olmuş durumda bir tuvalet mekânı bulunmaktadır. (Resim: 81 - 83)

Resim 81 - Aksaray-Nevşehir karayolunda Ağzıkarahan.

Ağzıkarahan'ın girişine göre sağ tarafında bulunan tuvalet bölümüne dar bir koridordan geçilmektedir. (Resim: 82) Tuvalet bölümü harap durumda olup tuvalet kanalı görülebilmektedir. (Resim:83)

Resim 82 - Ağzıkarahan'da tuvalet mekânı girişi

Resim 83 - Ağzıkarahan'da harap durumda bulunan tuvalet bölümü

Resim 84 - Konya-Aksaray arasında bulunan Obrukhan.

Yine 13. Yüzyıla tarihlenen ve Konya-Aksaray karayolunun 75. Kilometresinden 5 km. içeride bulunan Obrukhan'da da tuvalet bölümü yer almaktadır.(Resim: 84,85) Tuvalet tahrip olmuştur.

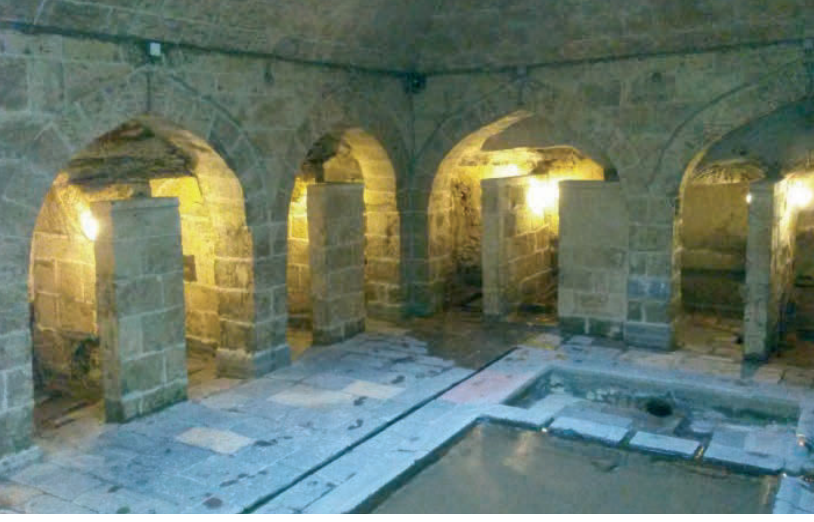

Resim 85 - Obrukhan, tuvalet girişi

13. Yüzyıla ait en ilginç tuvaletlerden birini de Gaziantep’te görmekteyiz. Gaziantep İl Merkezinde bulunan “Pişirici Mescidi” nin altında, tabii mağaralar düzenlenerek, yer altı sularının geçtiği “Kastel” olarak adlandırılan bir mekân oluşturulmuştur. 1282 yılına tarihlenen ve “Suyun taksim edildiği yer” anlamına geldiği belirtilen bu kastel “Pişirici Mescidinin altında olması nedeniyle “Pişirici Kasteli” olarak adlandırılmıştır. Pişirici Mescidi’nin avlusundan taş basamaklı bir merdivenle inilen Pişirici Kasteli’nin giriş mekânında bir havuz yer almaktadır.(Resim: 86,87)

Resim 86 - Gaziantep, Pişirici Mescidi ve Kasteli girişi

Resim 87 - Gaziantep Pişirici Kasteli Tuvalet ve Hamam bölümleri.

Pişirici Kastelindeki havuzun etrafında ise yine kayalar oyulmak suretiyle yeni mekânlar elde edilmiş ve bu mekânların duvarları, taban ve tavanı ile aradaki bölmeleri mağaranın oyulmasından elde edilen kesme taşlarla örülmüştür. Havuzlu orta mekânın solunda sivri kemerli üç bölüm oluşturulmuş ve bu bölümler kesme taşlarla ortadan ikiye ayrılarak altı adet tuvalet mekânı yapılmıştır. (Resim: 88)

Resim 88 - Gaziantep Pişirici Kasteli tuvaletleri

Resim 89 - Gaziantep Pişirici kastelindeki tuvaletler

Kastelin girişine göre karşı cephesinde ise yine kayalar oyulmak suretiyle iki kemerli mekân elde edilmiş, bu kemerli mekânlara da kesme taşlarla bölmeler yapılmak suretiyle iki adet tuvalet ve iki adet de hamam yapılmıştır. Ancak bu hamam bilinen sıcak sulu hamamlar gibi olmayıp, tek kişinin kullanabileceği, mahalli tabirle “Çimeceklik” olarak isimlendirilen, “boy abdesti” almak için kullanılan ve “Bekâr Hamamı” olarak adlandırdığımız bir hamamdır. Bu hamamların varlığı Türk-İslam Dünyasında hem bedeni ve hem de manevi temizliğe verilen önemin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek tuvaletlerin ve gerekse hamamların girişlerinde bugün herhangi bir kapı görülüyor ise de bu bölümlerin ahşap birer kapı ile kapatılmakta olduğunu, kapıların yan menteşelerinin (Çengellerin) geçtiği giriş duvarlarındaki paslı demir kalıntılarından anlamaktayız.

Pişirici Kastelinde yer altı suları; kayalar oyulmak suretiyle yapılan küçük arklar vasıtasıyla tuvalet ve hamam bölümlerinin duvarlarından geçirilmiş ve her bölüme yine kayalar oyularak ayrı bir yol verilmiş, tuvalet bölümlerinde, kayadan oyma küçük kurnalar içerisine sular akıtılmış ve kurnanın önündeki ağızlıktan da su tuvalet deliği yakınına akıtılmak suretiyle rahatlıkla tuvalet sonrası kullanımına imkân sağlanmış, bu nedenle de ibrik veya maşrapa kullanmaya gerek kalmamıştır. Hamam bölümünde ise küvet şeklinde küçük havuzcuklar içerisine suyun akması sağlanmıştır. (Resim:89-92)

Resim 90 - Gaziantep Pişirici Kasteli tuvaleti

Resim 91 - Gaziantep Pişirici Kasteli tuvaleti

Resim 92 - Gaziantep Pişirici Kastelindeki Hamam (Bekâr Hamamı) bölümü

Kasteldeki tuvaletlerin deliği; dikdörtgen formlu yassı iki taş yan yana konulmak suretiyle veya tabii kaya bu formda oyulmak suretiyle yapılmıştır. Yaptığımız incelemede; sol ayağın konulduğu tuvalet taşının sağ ayağın konulduğu tuvalet taşından daha aşağıda olduğu fark edilmiştir. Bunun sebebinin; kitabın ileriki sahifelerinde “Tuvalet Adabı ve Tuvaletle İlgili Sözler” bölümünde sözünü edeceğimiz “Tuvalet yapmak için çömelirken sol tarafa meyletmek” kuralının tabii olarak yerine getirilmesi için olduğunu kuvvetle tahmin etmekteyiz. (Sol tarafa meyletmek barsakların daha rahat boşalmasını sağlamaktadır.)

Hem yapısı ve hem de ismi ile ilginç bir tuvalet de Tokat il merkezinde bulunmaktadır. İlk olarak Danişmentliler döneminde yapılan ve Osmanlı Padişahı IV. Mehmet tarafından 1679 yılında yeniden inşa ettirilen ve günümüzde ibadete açık olan Tokat Ulu Camii’nin batı istikametinde “Sıkdişini Helası” olarak isimlendirilen ve içerisinde “bekar hamamının”da yer aldığı bir tuvalet yer almaktadır (Resim: 93).

Resim 93 - Tokat “Sıkdişini Helâsı”

13. yüzyıldan itibaren kullanılmakta olduğu ifade olunan; ancak yapım tekniği itibarıyla 16.-17. Yüzyıl özelliği gösteren, tek kubbeli, kare planlı olan ve Anadolu’da bir benzeri olmayan bu yapının içerisine duvarlara bitişik olarak çepeçevre bölmeler yapılmıştır. “Sıkdişini Helâsı”nın önce hamam olarak inşa edildiği bazı çevrelerce ifade edilmekle birlikte, hamamlarda olması gereken külhan, soyunmalık, sıcaklık gibi bölümlerin olmaması nedeniyle bu yapının bilinen sıcak sulu hamamlar gibi olmayıp, yapı içerisindeki tuvalet bölmelerinden biri veya birkaçının, yukarıda izah ettiğimiz Gaziantep Pişirici Kastelinde olduğu gibi, tek kişinin kullanabileceği, “boy abdesti” almak için kullanılan ve “Bekâr Hamamı” olarak adlandırdığımız hamam bölmeleri bulunduğunu ve bu nedenle de yapının hamam olarak da adlandırıldığını düşünmekteyiz.

Anadolu’daki, Türk-İslam döneminin en eski toplu tuvaletlerinden biri olan ve günümüzde kullanılmaz durumda bulunan “Sıkdişini Helâsı”nın tuvalet taşları zaman içerisinde değiştirilmiş ve çok değişik formlarda tuvalet taşları kullanılmıştır (Resim: 94).

Resim 94 - Tokat “Sıkdişini Helası” içindeki tuvalet taşları.

Tokat Ulu Camii ile ticaretin yoğun olarak yapıldığı hanlar arasında yer alan “Sıkdişini Helası”nın belli dönemlerde ticaretin yoğun olduğu zamanlardaki kalabalık nedeniyle hela önünde kuyruklar oluştuğundan “Sıkdişini Helası” adının bu izdiham nedeniyle verilmiş olduğu tezi ağırlık kazanmaktadır. Anadolu’daki tek örnek olan bu eserin Tokat Belediyesi tarafından restorasyon programına alınmış olması memnuniyet vericidir.

Aksaray İl merkezinde bulunan ve 1336 tarihinde Karamanoğulları’ndan Yahşi Bey tarafından yaptırılan Zinciriye Medresesinde de tuvalet mekânı olduğunu görmekteyiz. Harap durumda olması nedeniyle onarılan Zinciriye Medresesindeki tuvaletin taşları da bu onarım sırasında günümüzde kullanılan tuvalet taşları ile değiştirilmiş ve kullanılabılır hale getirilmiştir. (Resim: 95,96)

Resim 95 - Aksaray ilindeki Zinciriye Medresesi

Resim 96 - Aksaray, Zinciriye Medresesinin yenilenen tuvaleti

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, saraylarda, camilerde, külliyelerde ve konutlarda tuvaletler daha yaygın hale gelmişti. Fatih'in İstanbul'u fethinin ardından yapılan ve değişik ilavelerle 1924 yılına kadar kullanılan Topkapı Sarayının (Resim: 97); Harem, Cariyeler Hastanesi bölümlerinde (Resim: 98, 99) ve III. Osman Köşkü'nde (Resim:100, 101), ayrıca; Anadolu'nun değişik yerlerinde bulunan birçok han, hamam, cami, medrese ve pek çok konutta, döneminde yapılan ve bazıları halen kullanılmakta olan tuvalet mekânlarını görebilmekteyiz.

Resim 97 - İstanbul, Topkapı Sarayı girişi

Resim 98 - Topkapı Sarayı, Harem bölümü, hamam + tuvalet.

Resim 99 - Topkapı Sarayı Cariyeler Hastanesi bölümündeki hamam + tuvalet.

Resim 100 - Topkapı Sarayı III. Osman Köşkü

*Resim 101 - Topkapı Sarayı III. Osman Köşkündeki tuvalet
(Onarım sırasında)*

Temizlik ve sağlığa verilen önem her yerde kendini göstermektedir. Topkapı Sarayı Harem bölümünde, Cariyeler Hastanesine inen ve "Kırk Merdivenler" veya "Kırk Merdivenler" olarak adlandırılan yerde hastaların merdivenlerden inip çıkarken acil ihtiyaç duyabilecekleri düşünülerek merdivenlerin ortasına, inişe göre sol tarafına tuvalet yapılmış olduğunu da görmekteyiz.(Resim:102)

Resim 102 - Topkapı Sarayı, Kırk Merdivenlerdeki tuvalet

Bolu'nun Yeniçağa ilçesinde Yıldırım Beyazıt tarafından 1402 Ankara Savaşı öncesi, içerisinde tuvaleti de bulunan, büyükçe bir hamam yaptırılmıştır. Hamam yakın tarihlere kadar kullanılmıştır. Ancak tuvalet taşı daha sonraları yenilenmiştir. Hamam bugün için kullanılmaz durumda olup restorasyon için çalışmalar sürdürülmektedir. (Resim: 103, 104)

*Resim 103 - Bolu-Yeniçağa'da metruk durumda bulunan
Yıldırım Beyazıt Hamamı*

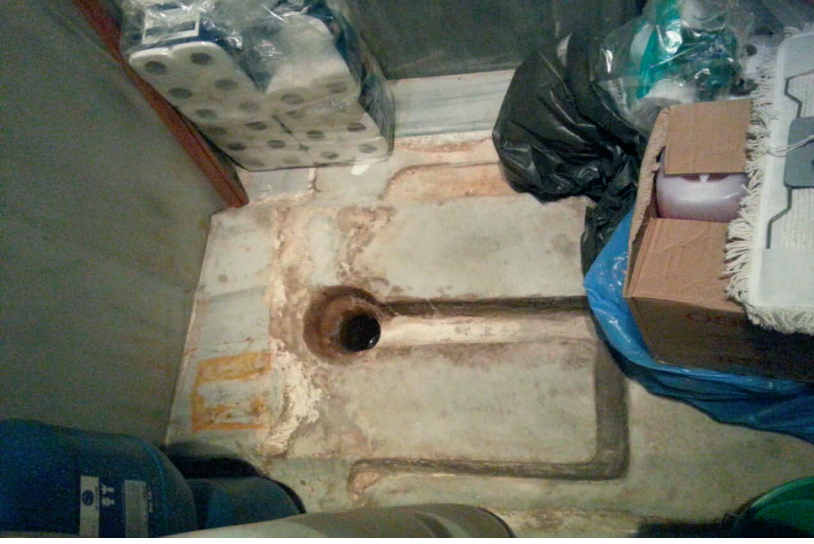

*Resim 104 - Yeniçağa'daki Yıldırım Beyazıt Hamamı tuvaleti
(Taşı sonradan değişmiştir)*

Manisa İlinde bulunan 1481 tarihli Kurşunlu Han'da ve 1585–1589 tarihli Muradiye Külliyesinde, Edirne İlinde bulunan 1484–1488 tarihli 2. Beyazıt Külliyesinde ve 1569–1575 tarihli Selimiye Camiinde tuvalet mekânlarını görmekteyiz. İstanbul İlinde bulunan 1500-1505 tarihlerinde Sultan 2. Beyazıt zamanında yaptırılan “Beyazıt Hamamında” yapılan restorasyonlarda eski tuvaletler güncel malzeme ile onarılmış; tuvaletlerden biri orijinal taşı ile birlikte bırakılmıştır. Ancak bu tuvalet günümüzde temizlik malzemesi deposu olarak kullanılmaktadır. (Resim: 105, 106). Yine İstanbul'da; 1544-1548 tarihli Şehzade Camii ve Külliyesinde, 1557 tarihli Süleymaniye Külliyesinde (Resim 107 - 109). 1550 tarihli Haseki Sultan Hamamında, 1564 tarihli Rüstem Paşa Medresesinde, 1570 tarihli Kadirga Sokullu Mehmet Paşa Külliyesinde, 1580 tarihli Üsküdar Şemsi Paşa Camii ve külliyesinde ayrıca Konya İli, Ilgın İlçesinde Lala Mustafa Paşa tarafından 1576-1584 tarihlerinde Mimar Koca Sinan'a yaptırılan “Lala Mustafa Paşa Külliyesinde de (Resim: 110 - 112) hamamların yanı sıra tuvalet mekânlarını da görmekteyiz.

*Resim 105 - İstanbul, Beyazıt Hamamı
(Foto: Hakkı Acun)*

*Resim 106 - İstanbul Beyazıt Hamamı orijinal tuvaleti
(Foto: Hakkı Acun)*

*Resim 107 - İstanbul Süleymaniye Camii avlusundaki tuvalet
mekânları girişi.*
(Fotoğraflar 2014 yılında, restorasyonun devamı sırasında çekilmiştir)

Resim 108 - İstanbul Süleymaniye Camii tuvaletleri.

Resim 109 - İstanbul Süleymaniye Camii tuvaletlerinden biri.

*Resim 110 - Konya-İlgın, Lala Mustafa Paşa Külliyesi
(Foto: Hakkı Acun)*

*Resim 111 - Konya-İlgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi tuvaleti
(Foto: Hakkı Acun))*

*Resim 112 - Konya-İlgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi restorasyonu sırasında, tuvalet çukurunda bulunan pişmiş topraktan ibrikler.
(Foto: Hakkı Acun)*

Ayrıca; Diyarbakır İl Merkezinde Sur İçi Melik Ahmet Caddesi üzerinde bulunan ve 1587-1591 tarihlerinde Diyarbakır Valisi Melik Ahmet Paşa tarafından yaptırılan “Melik Ahmet Paşa Camii”nde (Resim: 113) iç avluya girişin tam karşısında kesme taşlarla yapılmış ve zemini taş döşeli tuvalet mekânları yer almaktadır. (Resim: 114-115) Tuvaletin taşları sonraki yıllarda, günümüzde kullanılan alaturka tuvalet taşları ile değiştirilmiştir. (Resim: 116)

Resim 113 - Diyarbakır, Melik Ahmet Paşa Camii

*Resim 114 - Diyarbakır, Melik Ahmet Paşa Camii
avlusundaki tuvaletlerin girişi.*

Resim 115 - Diyarbakır, Melik Ahmet Paşa Camii tuvaletleri

Resim 116 - Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii değişen tuvaleti

Niğde İli Ulukışla ilçesinde Osmanlı Sadrazamlarından Öküz Mehmet Paşa tarafından 1616 tarihinde yaptırılan ve kendi adıyla anılan “Öküz Mehmet Paşa Külliyesi” içerisinde yer alan hamamda da iki adet tuvalet bulunmaktadır. Bu tuvaletler sonraki yıllarda meydana gelen tahribatlar sonrası yapılan onarımlar sırasında yeni malzeme kullanılarak restore edilmiş, dolayısıyla orijinallliğini kaybetmiştir..(Resim: 117, 118)

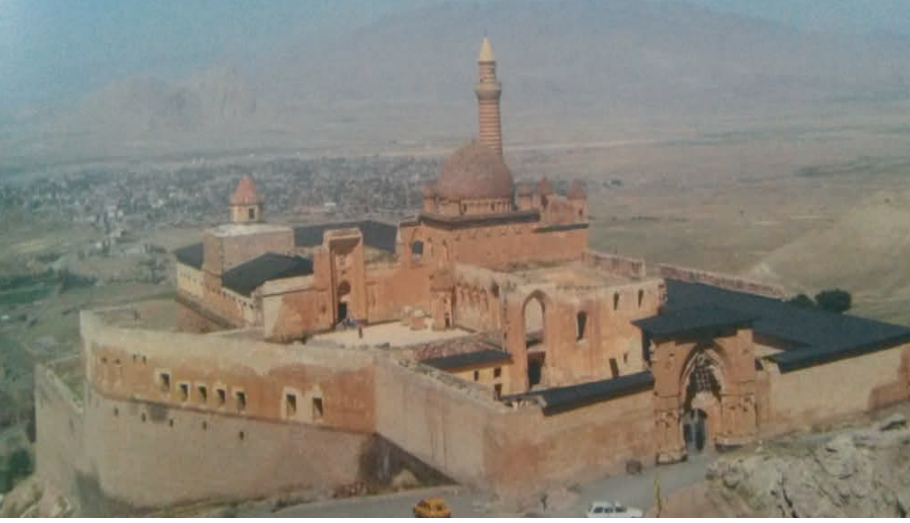

Resim 117 - Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Külliyesi.

Resim 118 - Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Külliyesindeki Hamamın tuvaletleri.

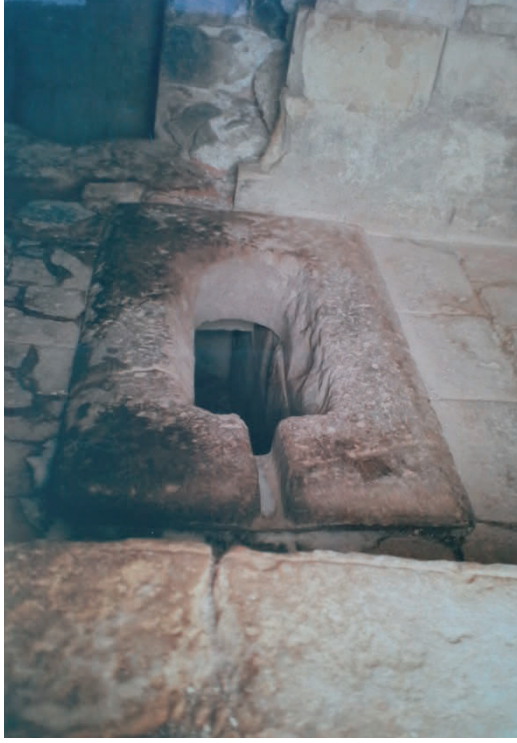
Ağrı İline bağlı Doğubayazıt ilçesinde bulunan 1685 – 1784 tarihleri arasında yapımı 99 yıl süren İshakpaşa Sarayında (Resim. 119 - 120) ve Anadolu'nun değişik yerlerinde bulunan pek çok konutta, döneminde yapılan tuvaletleri görebiliyoruz.

Resim 119 - Ağrı-Doğubayazıt İshakpaşa Sarayı

Resim 120 - Ağrı-Doğubayazıt ilçesinde bulunan İshakpaşa Sarayındaki tuvalet.

Resim 121 - Ağrı-Doğubayazıt ilçesinde bulunan İshakpaşa Sarayındaki tuvalet

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, saraylarda, Hanlarda, hamamlarda ve hatta köprülerde bile tuvalet varken, suların şarıl şarıl aktığı tertemiz banyo ve tuvaletlerin bulunduğu bu dönemlerde, Avrupa saraylarında yüzlerce, hatta binlerce oda olmasına rağmen, banyo ve hatta tuvalet bile yoktu..

O dönem Avrupa'sında tuvalet ihtiyacı genelde kaplar-kavanozlar içinde görülür, daha sonra bu kaplar, yukarıda da izah edildiği gibi, hizmetliler tarafından alınıp sokağa dökülürdü.

Saray hanımları ise sıkıştıkları yer sarayın neresi olursa olsun çömelip ihtiyacını görür ve üzerine giymiş olduğu kat kat eteklerinden birini çıkarıp dışkının üzerine bırakırdı. Hizmetliler bu eteği gördükleri yerde, eteğin altında dışkı olduğunu bilir ve toparlayıp dışarı atardı.

Krallar da altlarına lazımlık monte edilmiş tahtlarında oturur ve ihtiyacını da tahtında otururken giderirdi. Kral tahtından kalktığında da

hizmetliler lazımlığı alıp dışarıya dökerdi. Bazı üst düzey kişilerin de bu şekilde lazımlıklı koltukları bulunmaktaydı.

Fransa Kralı 13. Louis'in (1601-1643) lazımlıklı tahtını Hindistan'da Yeni Delhi'de Bindeshwar Pathak isimli zengin bir Hintlinin özel müzesinde görmek mümkündür²³. Ayrıca Fransa Kralı 14. Louis'in (1638-1715) Maliye Bakanı Fouquet'in eşine ait lazımlıklı koltuğu da Fransa'da Vaux Malikânesinde bulunmaktadır.²⁴ (Resim:122) İngiltere Başbakanlarından Winston Churchill'in (1874-1965) tuvalet kabı da, yukarıda değindiğimiz üzere, kendisine ait özel odada karyolasının yanında sergilenmektedir. (Resim: 123) Yüzlerce odalı Vaux şatosunda ve kralın emri ile “Bu şatodan daha büyüğünü yapın” talimatı üzerine yapılan koskoca Versailles Sarayında dahi tuvalet yoktu. Dışkı, kaplar içerisine yapıldıktan sonra, pencerelerden aşağı boşaltılıyordu.

Halk ise tuvalet ihtiyacını genelde dışarıda boş arsa ve arazilerde gideriyordu. Evde tuvalet ihtiyacının giderilmesinin zorunlu olması durumunda ise, ihtiyaç yine kaplar içerisinde görülür, sonradan bu kaplar da pencereden sokaklara boşaltılırdı. . Bu nedenle zaman zaman sokaktan geçenler ile ev sahipleri arasında münakaşalar, kavgalar ve yaralanmalar olmaktaydı. Bundan korunmak için tedbir olarak geniş kenarlıklı şapkalar giyiliyor veya sokak aralarında şemsiye ile dolaşılıyordu. Bu dönemde at arabaları ile şehir içerisinde dolaşmak da büyük bir cesaret gerektirmekteydi. Zira her an için tepeden tırnağa dışkı içerisinde kalma riski vardı. Buna da bizdeki paytona benzer, ancak her tarafı kapalı at arabaları yapılmak suretiyle çözüm bulunmuştu.

²³ Akşam Gazetesi: 30 Temmuz 2006, Brunch eki Sayı: 16 Sa: 13

²⁴ Ardiç, Engin: Akşam Gazetesi, 30 Temmuz 2006

*Resim 122 - Fransa-Madam Fouquet'in odası.
(Koltuğu resmin sağında görüliüyor)*

Resim 123 - Winston Churchill'in özel odası ve lazımlığı.

Avrupa Sarayları ve evlerinde tuvalet ihtiyacının konutlar içerisinde görülmesinden dolayı evlerin içindeki pis kokular zaman zaman had safhaya ulaşıyor ve bu mekânları yaşanılmaz hale getiriyordu. Bu pis kokulardan kurtulmanın bir çaresi olmalıydı. İşin içinde bir de krallar, kraliçeler ve asilzadeler olunca, pis kokulardan kurtulmak daha da önem arz eder hale geliyordu. Bu iş için bilim adamları, kimyagerler görevlendirilir. Değişik bitki ve çiçek kokularıyla bu pis kokuların önüne geçilmeye çalışılır. Böylece Avrupa’da parfüm sektörünün ilk temelleri de bu şekilde atılmış olur.

Ancak kısa bir süre sonra bu pis kokulardan kurtulmanın çaresinin başka kokularla bunu bastırmak olmadığı anlaşılır. Bu arada Osmanlı ile tanışan Avrupa, çözümün banyo ve tuvalette, dolayısıyla da temizlikte olduğunun bilincine varır.

Ortaçağ Avrupa’sında geçtiği anlatılan bir olay oldukça ilgi çekicidir: O dönemde kralın biri hastalanır. Ülkede ne kadar doktor varsa tek tek gelip kralı muayene eder. İlaçlar yapılır, herkes kendine göre bir şeyler tavsiye eder; ancak kralın sağlığında hiçbir düzelme olmaz. Artık ülkede kralı muayene edecek doktor kalmamıştır. Kral çaresizdir. Bu arada Müslüman bir doktorun ülkeye geldiği söylenir. Kral hemen bu doktorun bulunup getirilmesini ister. Doktor gelir, sarayın içinde ve kralın odasında çok ağır bir hava ve pis bir koku vardır. Önce kapı ve pencereleri açtırarak odayı havalandırır, sonra; yanına kokudan zor yaklaşılın kralı muayene eder, belirli bir hastalığı veya yarası olmadığını tespit eder. Çabucak bir kazan su ısıtılmasını ister. Su iyice ısındıktan sonra kralın elbiselerinin tamamen çıkarılmasını söyler. Etraftakiler şaşkınlık içerisinde yapılanları izlemektedir. Doktor çantasından bir kalıp sabun çıkarır ve kazandaki su tükeninceye kadar sıcak sularla kralı defalarca yıkar. Yıkanma işi tamamlandıktan kısa bir süre sonra, kral kendisinde büyük bir canlılık hisseder, uzunca bir ohhh... çektikten sonra: “Bunu çok beğendim, bana gayet iyi geldi, emrediyorum, bundan böyle her yıl bu işlemi tekrarlayalım” der.

Avrupa saraylarında durum böyle iken, Osmanlı ordularının sefere gideceği yerlerde bile seyyar banyo ve tuvaletler yapılıyordu²⁵. Osmanlı ordusunda bunun için görevliler bulunurdu. Bu görevliler ordunun sefer sırasında konaklayacağı yere önceden giderek, mutfak ve banyo çadırlarını

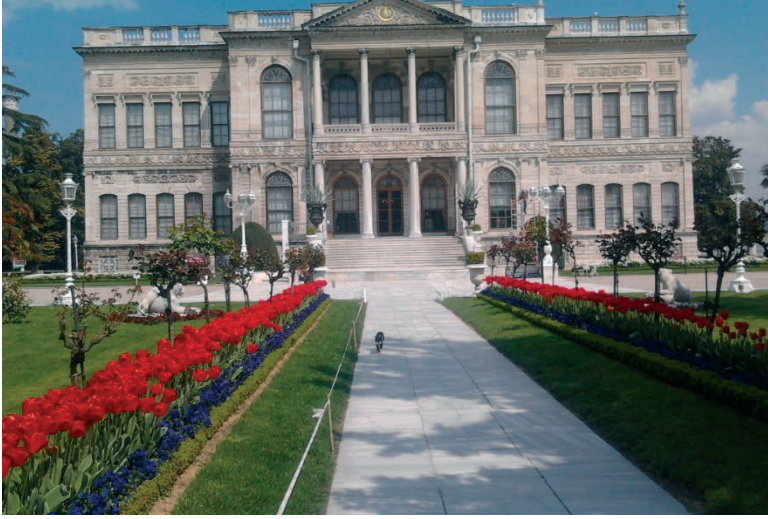
²⁵ Özgüven, H.Burcu; TAED. Sayı 1 Sayfa: 108

kurmanın yanı sıra tuvalet çukurlarını açar, açılan bu çukurların üzerine ortası delik tuvalet tahtalarını yerleştirir ve özel olarak yapılmış bölmeli (paravan tarzında) tuvalet çadırlarını da bu çukurların üzerine kurardı²⁶. Ordu konaklama yerinden ayrıldığında da tuvalet çukurları açılırken çıkan toprakla, tuvalet çukurları doldurulur ve çevrenin kirletilmemesine gereken özen gösterilirdi. Yelken bezinden yapılmış olan 150 santim yüksekliğinde, dört kanattan oluşan “paravan” şeklindeki bu tuvalet çadırlarından biri; Topkapı Sarayı’nın “Çadırlar” bölümü envanterinin 18 numarasına kayıtlı olarak bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde, bütün saray, köşk, kasır, han, hamam, medrese, cami ve konaklarda tuvalet vardı. Günümüzde dahi o dönemde yapılmış olan bu tuvaletlerin birçoğunun halen kullanılmakta olduğunu görmekteyiz.

1856 tarihinde yapılan Dolmabahçe Sarayı (Resim: 124-127), Beylerbeyi Sarayı (1865) ve Sarı Köşk (Resim: 128-131), İstanbul Şale Köşkü (1880) (Resim:132-134), İstanbul Yıldız Sarayı Yaveran Köşkü.(Resim:135,136) İstanbul Maslak Kasrı (!861) (Resim: 137-140), Hereke’de II. Abdülhamit döneminde yapılan Wilhelm Köşkü (1884) (Resim: 141,142), Aynalıkavak Kasrı (1613) (Resim: 143-145), Küçüksu Kasrı (1857) (Resim: 146-148) ile Osmanlı Dönemi eserlerinden olan Kosova’daki Priştine şehri yakınlarında bulunan Sultan 1. Murad Türbesinin (14. Yüzyıl) Selamlık binasında (1896) (Resim: 149-152) döneminde yapılan tuvaletleri, günümüzde orijinal durumlarıyla ve birçoğunu halen kullanılır vaziyette görebiliyoruz.

²⁶ Erdem, Sargon: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Sa: 2 Sayfa: 50

Resim 124 - İstanbul, Dolmabahçe Sarayı.

Resim 125 - Dolmabahçe Sarayı, Harem-Cariyeler Bölümü girişindeki tuvalet.

Resim 126 - Dolmabahçe Sarayı Binek Salonu yanındaki tuvalet

Resim 127 - Dolmabahçe Sarayı Medhal (giriş) salonu yanındaki tuvalet.

Resim 128 - İstanbul, Beylerbeyi Sarayı.

Resim 129 - İstanbul, Beylerbeyi Sarayındaki tuvaletlerden biri.

Resim 130 - İstanbul, Beylerbeyi Sarayı Sarı Köşk üst kat tuvaleti.

Resim 131 - İstanbul, Beylerbeyi Sarayı Sarı Köşk alt kat tuvaleti.

Resim 132 - İstanbul, Yıldız Şale Köşkü

Resim 133 - İstanbul, Şale Köşkünde bulunan tuvaletlerden biri

Resim 134 - İstanbul, Şale Köşkündeki başka bir tuvalet.

Resim 135 - Yıldız Sarayı Yaveran Köşkü tuvaleti.

Resim 136 - Yıldız Sarayı Yaveran Köşkü tuvaleti

Resim 137 - İstanbul Maslak Kasrı (1)

Resim 138 - İstanbul Maslak Kaseri (2)

Resim 139 - İstanbul Maslak Kaseri tuvaleti

Resim 140 - İstanbul Maslak Kasrındaki diğer tuvalet

Resim 141 - İstanbul-Hereke- Wilhelm Köşkü

Resim 142 - İstanbul-Hereke- Wilhelm Köşkü Tuvaleti ve tuvalet takunyaları.

Resim 143 - İstanbul-Aynalıkavak Kasrı

Resim 144 - İstanbul Aynalıkavak Kasrı tuvaleti.

Resim 145 - İstanbul, Aynalıkavak Kasrındaki diğer tuvalet.

Resim 146 - İstanbul-Küçükse Kasrı

Resim 147 - İstanbul-Küçükse Kasrı, giriş kat tuvaleti

Resim 148 - İstanbul-Küçüksu Kasrı, bodrum kat tuvaleti.

Resim 149 - Kosova-Prishtine Sultan Murat Türbesi.

Resim 150 - Kosova-Priştine Sultan Murat Türbesi Selamlık Binası .

Resim 151 - Kosova-Priştine Sultan Murat Türbesi Selamlık Binası tuvaleti.

Resim 152 - Kosova-Prishtine Sultan Murat Türbesi Selamlık Binası tuvaleti.

Kasır, Köşk, Saray ve maddi durumu iyi olan ailelerin yaşadığı evlerin tuvaletlerinde kullanılan tuvalet taşları, genelde tuvalet mekânına göre yekpare olarak kesilen mermer veya mermer cinsi bir taşın ortası ya anahtar deliği şeklinde veya dışkının geleceği yer yuvarlak olarak kesilmek suretiyle yapılmış, deliğin ön tarafı da, idrarın ve temizlikte kullanılan suyun tuvalet dışına akmaması için daire veya kare/dikdörtgen şeklinde oyularak suyun tuvalet deliğine akması sağlanmıştır. (Resim: 126, 127, 129, 130, 131, 133,134, 135, 136, 139,140, 142,144, 151,152)

Tuvalet deliğinin zamanla aşınması nedeniyle tuvalet taşının değiştirilmesi işleminin büyük bir zorluk ve masraf gerektirmesi nedeniyle, bazen tuvalet deliğinin etrafı madeni bir levha (genelde kurşun) ile kaplanmıştır. Bu madeni levhalar eskidiğinde rahatlıkla değiştirilebilmektedir. (Resim: 126, 139, 142, 148)

Yukarıda sayılan mekânlar dışında, halkın kullandığı evlerdeki tuvaletler ile özellikle yol kenarlarında yapılan tuvaletlerde ise tuvalet taşı ya basit bir taş oyularak (Resim: 27, 106) veya ayakların geleceği yerlere dikdörtgen şeklinde iki tahta veya iki taş konulmak suretiyle yapılmıştır. (Resim:62, 69, 90, 109) Bazı yaylalarda ve kayalık arazilerde de kayalar

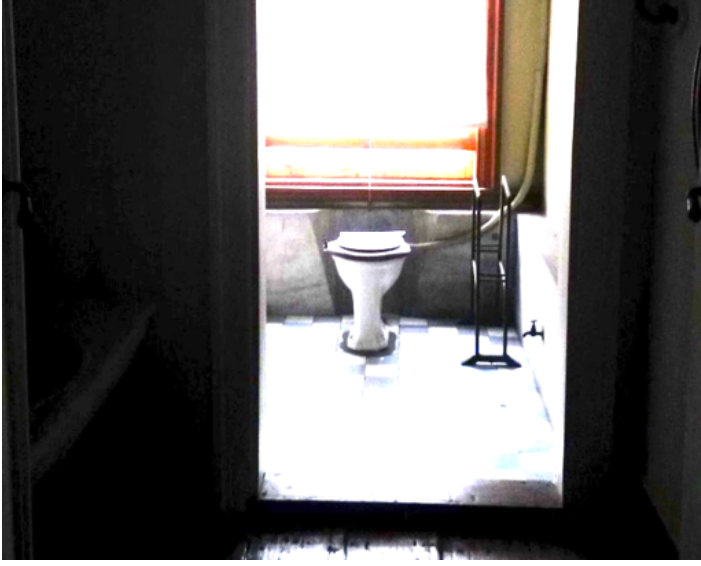
oyulmak suretiyle tuvalet taşı yapılmış ve etrafı değişik malzemelerle çevrilmek suretiyle tuvalet mekânı olarak kullanılmıştır. Muğla ili Milas İlçesindeki Dutağacı yaylasında, ne zaman yapıldığı bilinmeyen, kayalar oyulmak suretiyle yapılan ve günümüzde de halen kullanılmakta olan bir tuvalet bulunmaktadır. (Resim: 204)

Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyetin ilk yıllarında ise kesme taşın temin edilemediği yerlerde, mozaik döküm tuvalet taşları da kullanılmış,(Resim: 191) bazen de eski tuvalet taşları formunda beton döküm olarak de yapılmıştır.

Osmanlı dönemindeki Saray, Köşk, kasır, cami gibi yapıların tuvaletlerinde; oturan kişinin otururken duvara sürmemesi veya otururken rahatlıkla yaslanabilmesi için, tuvalet deliğinin arkasına isabet eden duvara monte edilen taş içbükey olarak oyulmak suretiyle yapılmıştır. (Resim: 126, 127, 129, 130, 131, 133,134, 135, 136, 139,140, 142,145, 151,152)

Türk-İslam geleneğinde, yukarıda da değindiğimiz üzere, temizlik ön plandadır. Özellikle aile bireylerinin namaz kıldığı evlerde, tuvalet kapısının önünde, sadece tuvalette giymek üzere önceki yıllarda takunya (Resim: 142), günümüzde de genellikle naylon gibi suyu geçirmeyen bir maddeden yapılma terlik bulundurulmakta (Resim: 192), bu suretle tuvaleti kullanan kişinin ayağına bulaşabilecek pis suyun evin diğer mekânlarına taşınması engellenmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun sonlarına doğru; 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın başlarında, öncelikle sarayda, “klozet” olarak adlandırdığımız, “alafranga tuvalet”lerin kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Dolmabahçe Sarayı harem bölümündeki iki ayrı mekânda bulunan bu alafranga tuvaletleri, ahşaptan yapılmış kapaklarıyla, orijinal durumda görmek mümkündür. Bu alafranga tuvaletler eski tuvalet mekânlarındaki tuvalet taşları kaldırılarak yerleştirilmiştir. (Resim: 153 - 157) Alafranga tuvaletlerin (klozet) kullanılmasının nedenlerinin başında; hastalık veya yaşlılık nedeniyle, alaturka tuvalete çömelmekte zorlanma olarak görülmektedir.

Resim 153 - Dolmabahçe Sarayı (Harem) alafranga tuvalet

Resim 154 - Dolmabahçe Sarayı (Harem) alafranga tuvalet

Resim 155 - Dolmabahçe Sarayı (Harem) alafranga tuvalet

Resim 156 -Dolmabahçe Sarayı (Harem) alafranga tuvalet

Resim 157 - Dolmabahçe Sarayı (Harem) alafranga tuvalet.

Bu tuvaletlerin yapılması ile ilgili belgeleri de Dolmabahçe Sarayı “Milli Saraylar Hazinei Hassa arşivi”nde görebiliyoruz. Bu belgelerden birinde özetle; “Dolmabahçe sarayı alafranga helâları keşfi. Mim. Ekrem 1332”²⁷ diğesinde de özetle; “merasim dairesine konulan alafranga sifon vesairenin esmanı olan 3769 kuruş 23 Eylül 1314”²⁸ yazılmaktadır.

Ayrıca bu tür alafranga tuvaletlerin bir örneğini de İstanbul Beylerbeyi Sarayında tespit etmiş bulunuyoruz. Sultan II. Abdühamit 27 Nisan 1909 tarihinde tahttan indirilip Selanik’te Alatinî köşkünde ikamete mecbur edilmesinin ardından 1 Kasım 1912’de tekrar İstanbul’a getirilmiş ve bu kez Beylerbeyi Sarayındaki bir odada ikamete tabi tutulmuş ve 5 Şubat 1918 tarihinde vefatına kadar bu odada kalmıştır. Sultan II. Abdulhamit’in banyo ve tuvalet ihtiyacını karşılaması için yatak odasının yakınındaki merdivenin altındaki bölüm kullanılmıştır. (Resim: 158) . Bu bölümde; odun+ kömür yakıtlı bir banyo kazanı, küvet, lavabo ve klozet bulunmaktadır. (Resim: 159-161) Sultan II. Abdülhamit’in yaşlılık ve hasta dönemine rastladığı için alaturka tuvalet yerine ahşap kapaklı bir klozet konulmuştur.

²⁷ MSHHA, E-1 : 953, 1332

²⁸ MSHHA, E-1 : 30 , 1314

Resim:158 -159 - Beylerbeyi Sarayı Sultan II. Abdulhamit'in kullandığı banyo +tuvalet

Resim 160 - Beylerbeyi Sarayı Sultan II. Abdülhamit'in kullandığı banyo+ tuvalet

Resim 161 - Beylerbeyi Sarayı Sultan II. Abdülhamit'in kullandığı ahşap kapaklı klozet

Özellikle Saray, Köşk ve kasırlarda kullanılan tuvalet taşlarının; taşçı atölyelerinde seri olarak üretilmekte olduğunu düşünmekteyiz. Zira tuvalet taşlarının hemen hemen aynı ölçü ve biçimlerde yapıldığını; henüz kullanılmayan bazı tuvalet taşlarının ve arkalıklarının yerlerinden sökülen diğer tuvalet taşları ile birlikte İstanbul'da Yıldız Sarayı bahçesinin kuytu bir köşesinde depolanmasından anlıyoruz. (Resim: 162-163)

Resim 162 - İstanbul Yıldız Sarayı bahçesindeki tuvalet taşları

Resim 163 - İstanbul Yıldız Sarayı bahçesindeki tuvalet taşı arkalıkları

Alafranga tuvalet öncesinde ise yine hasta veya yaşlılar için, çocuk oturağı şeklinde, özel olarak yaptırılmış ahşap sandalyeler kullanılmıştır. Bu sandalyelerin de bir örneğini yine Dolmabahçe Sarayı harem bölümünde görmek mümkündür. (Resim: 164-166) Bu oturaklı sandalye hasır örgülü bir koltuk şeklindedir. (Resim: 164). Koltuğun oturulacak kısmı bir kapak gibi kaldırılınca altından yuvarlak ahşap bir kapak daha çıkmakta (Resim: 165), bu kapak kaldırıldığında ise oturak görülmektedir. (Resim 166)

Resim 102 - Topkapı Sarayı, Kırk Merdivenlerdeki tuvalet

Resim 165 - Dolmabahçe Sarayı (Harem) lazımlıklı sandalye

Resim 166 - Dolmabahçe Sarayı (Harem) lazımlıklı sandalye

Osmanlı saray, köşk ve kasırlarında alafranga tuvalet (klozet) kullanımına başlandığı yıllarda, bu tuvaletlerin ülkemizde henüz üretilmediğini, yurt dışından ithal edilmekte olduğunu görmekteyiz.

Nitekim, Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarına doğru 1907 yıllarında inşa edilen Hidiv Kasrındaki (Resim:167) tuvalette bulunan alafranga tuvalet (klozet) in üzerinde “London” etiketini görmekteyiz. (Resim: 168,169)

*Resim 167 - İstanbul, Hidiv Kasrı.
(Foto: H. Çetin Arslan)*

*Resim 168 - Hidiv Kasrı alafranga tuvaletindeki “London” etiketi.
(Foto: H. Çetin Arslan)*

*Resim 169 - İstanbul Hidiv Kasrı alafranga tuvaleti.
(Foto: H. Çetin Arslan)*

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE TUVALET

Saray ve Köşklerde durum yukarıda izah edildiği şekilde iken, halkın kullandığı şehir içerisindeki evlerde de tuvaletler konut içinde yapılmakta; ancak köylerde ve bazı büyük yerleşim yerlerinin kenar semtlerinde ise tuvalet konut dışında, avluda veya varsa bahçe içerisinde, ahşaptan, kerpiçten, moloz taşlardan veya daha değişik malzemelerden yapılmakta ve bu usul halen birçok küçük yerleşim yerinde ve bazı inşaat alanlarında devam etmektedir. (Resim: 170)

Resim 170 - Bir inşaat alanında işçilerin kullanımı için tahtadan yapılmış tuvalet.

Konut dışında yapılan tuvaletler, genelde şayet varsa bir su arkı veya akarsu kenarına kazılan bir çukurun doğrudan doğruya üzerine, uzunca dikdörtgen şeklinde aralıklı iki taş veya ahşap oturtulup, etrafı da moloz taş, kerpiç, briket veya tahta-teneke parçaları ile çevrilip, üstleri de genelde ağaç parçaları ve çalı çırpı ile yakın tarihlerde yapılanlar da kiremitle kapatılarak yapılmaktadır. Bu tür tuvaletlere günümüzde de bazı yerleşim yerlerinde rastlamaktayız. (Resim: 171 - 177)

İhtiyaç görüldükçe dolan tuvalet çukurunun içi, zaman zaman tuvalet taşları kaldırılarak boşaltılmakta ve kullanıma devam edilmektedir. Bazen de bu çukur tuvalet mekânının yakınındaki bir yere yapılmış ve tuvalette ihtiyaç görüldükten sonra su ile dışkının tuvalet çukuruna akması sağlanmıştır. (Şimdiki fosseptik çukurlarının proto tipi olarak düşünülebilir). Sonraki dönemlerde de bitişik nizam yapılaşmaların oluşmasıyla, tuvalet giderleri sokağın altından geçirilen su arklarına küçük bir kanalla bağlanmıştır. (Diyarbakır'ın eski Hacı Osman Mahallesiindeki Ortakarataş sokakta olduğu gibi). Daha sonraları modern kanalizasyon sistemleri devreye girmiştir.

Resim 171 - Ankara-Kızılcahamam, Güvem Beldesi Kise Köyündeki, metruk bir tuvalet.

Resim 172 - Ilgaz dağı, yol kıyısında, günümüzde de kullanılmakta olan bir tuvalet

Resim 173 - Çankırı-Ilgaz, Kırışlar köyündeki bir su değirmeni yanındaki tuvalet.

Resim 174 - Çankırı Ilgaz, Kırışlar, su değirmeni yanındaki tuvaletin iç görünüşü.

Resim 175 - Bolu-Mudurnu; eski otogar alanında su arki üzerine yapılmış tuvalet.

Resim 176 - Aydın, Söke, Ağaçlı Köyündeki bir bahçede tahta parçaları ile yapılmış tuvalet

Resim 177 - Ağaçlı Köyündeki Tuvalet (açılan bir çukur üzerine ortası delik bir tahta oturtulmak suretiyle yapılmıştır)

Ankara'nın Yenikent Beldesine bağlı Kayı Köyünde terk edilmiş bir evin bahçesinde; duvarlarının alt tarafı bir sıra ahşap ve üç sıra taş örgülü, üst tarafı ise kerpiçten yapılmış, çatısı ağaç dalları ve toprakla kapatılmış bir tuvalet bulunmaktadır. (Resim: 178). Tuvaletin kapısı iki adet tahta yan yana çakılmak suretiyle yapılmış olup, tuvalet deliği de yine tahtalar yan yana konulmak suretiyle yapılmıştır. (Resim 179, 180)

*Resim 178 - Ankara, Yenikent, Kayı Köyü kerpiçten tuvalet.
(Foto: H. Çetin Arslan)*

*Resim 179 - Ankara, Yenikent Kayı Köyündeki tuvalet
(Foto: H. Çetin Arslan)*

*Resim 180 - Ankara-Yenikent Kayı Köyü tuvalet deliği
(Foto: H. Çetin Arslan)*

Yukarıda sözü edilen tuvaletlerin, eski tahta parçalarından yapılan ve genelde aralıkları arasından içeriden bakıldığında dışarıyı görülen kapıları, ya bir iplik parçası veya bir çivi çakılıp “L” şeklinde bükülerek ya da bir çengelle hem içeriden ve hem de dışarıdan kapatılacak şekilde yapılmaktaydı. Tuvaletin kapısı kapalı ve dışarıdan çengelli veya iple bağlı değilse içeride biri olduğu anlaşılır ve çıkması beklenirdi. Kaldı ki kapı aralıklarından dışarıyı görüldüğü için, tuvalete birisi yaklaştığında içerideki kişi yüksek sesle “öhö, öhö” diyerek dışarıdakini uyarır, tuvaletin dolu olduğunu bildirirdi.

Tuvaletlerin girişine bazen de kapı yerine kilim veya bir kumaş parçası asılırdı. Bu durumda tuvaleti kullanmak isteyen kişi tuvaletin perdesini kaldırmadan önce içeride kimse olup olmadığını sorar, şayet içeride biri varsa yine “öhö, öhö.” Diyerek dışarıdakini haberdar ederdi. Kapisında kumaş parçası asılı bu tür bir tuvaleti, Gaziantep İli Nizip ilçe merkezinde bulunan, çatısı ve üst katı yıkık, alt katı ise Suriyeli mülteciler tarafından kullanılan eski bir konağın avlusunda tespit ettik. (Resim: 181-183)

Resim 181 - Gaziantep, Nizip'te eski bir konak

Resim 182 - Nizip'teki konağın avlusu

Resim 183 - Nizip'teki konağın avlusundaki tuvalet.

Bahçe içerisine yapılan bazı müstakil yapılarda ise alt kat genelde ahır, depo ve mutfak gibi kullanıldığından, tuvalet mekânları, yatak odalarının bulunduğu üst katlarda yapılmaktaydı. Evin içine kokunun yayılmaması ve atıkların da konut dışına rahatlıkla atılabilmesi için genelde tuvalet, yapının arka bahçeye bakan kısmına ve dışarı doğru çıkmalı olarak yapılıyordu. (Binanın üst katında dışa çıkmalı olarak yapılan bu tuvaletlere Kirnas veya Kimas denilmektedir). Bu tür tuvaletlerin halen bazı yörelerde kullanılmakta olduğunu görebilmekteyiz. Önceleri, dışkı tuvalet deliğinden doğrudan doğruya bahçeye akıtılmakta iken, (Resim: 198, 202) sonraki yıllarda tuvalet deliğinden aşağı doğru bir boru ilave edilmiş, dışkı bu boru kanalıyla bahçeye akıtılmıştır. (Resim: 184, 185, 188,195) Bu boruların bazen zemine kadar indirilmediğini ve ahşaptan da yapılabildiğini görüyoruz. (Resim :193, 194)

Kanalizasyon sisteminin henüz yapılmadığı yerleşim yerlerinde, ev içine yapılan tuvaletlerden koku yayılmakta olması nedeniyle; halk arasında “Yapıya koyma helayı başına alırsın belayı” şeklinde söylemlerde bulunulmakta idi. Bazı yerleşim yerlerinde halen kullanılmakta olduğunu ifade ettiğimiz çıkmalı tuvaletlerin birer örneğini Ankara-Çeltikçi’de ve Gündül İlçesinde, Kastamonu Merkezde ve Daday’da, Bolu-Göynük’te, Çankırı-Kurşunlu Eskişehir Köyünde, Çorum-Osmancık, Gecek Köyünde ve daha birçok eski yerleşim yerinde görebilmekteyiz. (Resim: 184-188, 197-199, 201)

Resim184 - Ankara-Çeltikçi, evin yan bahçeye bakan kesimine çıkmalı olarak yapılan tuvalet mekânı. (Atıklar bir boru vasıtasıyla aşağı inmekte)

Resim 185 - Ankara-Güdül ilçesi 20. yüzyıl başlarından kalma metruk bir binanın yan bahçeye bakan ikinci katına çıkmalı olarak yapılan tuvalet mekânı. (Tuvalet, ahşap bir destekle yere sabitlenmiş, yanında gider borusu görünüyor)

Resim 186 - Ankara-Güdül'deki metruk binanın tuvaleti.

Resim 187 - Bolu-Göynük; yapının yan duvarına çıkmalı olarak yapılan tuvalet mekânı.

(Atık gideri çatıdan inen yağmur suyu borusuna bağlanmış).

Resim 188 - Kastamonu merkezde bir evin üst katında, çıkıntılı olarak yapılan tuvalet.

Resim 189 - Kastamonu il merkezindeki, onarılmakta olan bir yapının tuvaleti

Resim 190 - Kastamonu il merkezi onarılmakta olan yapının bir başka tuvalet. (Tuvalet deliğinin yanında, kullanım sonrası deliği kapatmak için kullanılan madeni kapak görülüyor)

*Resim 191 - Çorum-İskilip ilçesindeki 1890 yıllarına tarihlenen
Dökmeciler Konağındaki helâ.*

*Resim 192 - Kastamonu-Araç, Akgeçit Köyü, 18. yüzyıldan kalma caminin
tuvaleti ve abdest ibriği.*

Resim 193 - Kastamonu-Daday çıkmalı tuvalet ve ahşaptan yapılmış gideri.

Resim 194 - Kastamonu-Daday tuvaletin ahşap giderinin yakından görünüşü

Resim 195 - Çankırı, Çerkeş Yoncalı Köyünde bir evin tuvaleti

Resim 196 - Çankırı, Çerkeş Yoncalı köyündeki evin çıkmalı tuvaletinin gider borusu

Resim 197 - Ankara, Kızılcahamam, İğmir Köyü çinko ile çevrili çıkmalı tuvalet.

Resim 198 - Ankara, Kızılcahamam, İğmir Köyündeki metruk evin çıkmalı tuvaleti.

Resim 199 - Çankırı, Kurşunlu- Eskiahır Köyü eski köy odası (yanda çıkmalı tuvalet)

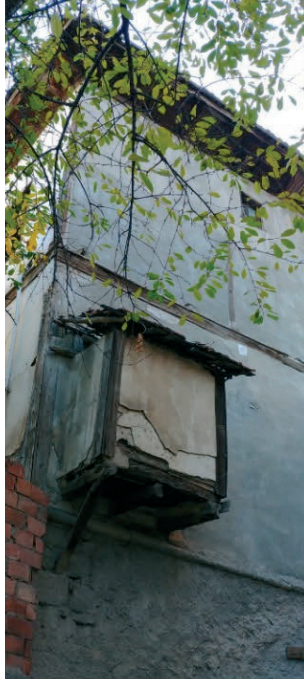
Resim 200 - Çankırı, Kurşunlu, Eskiahır köyü, eski köy odası tuvaleti

Resim 201 - Çorum, Osmancık Gecek Köyü. (Çıkmalı tuvalet)

*Resim 202 - Çorum, Osmancık Gecek Köyü, çıkmalı tuvaletin taşı.
(Gider borusu yok)*

Resim 203 - Çorum- Sungurlu’da metruk bir evin çıkmalı tuvaleti.

Resim 204 - Muğla, Milas Dutağacı Yaylası Kayalara oyulmuş tuvalet.

Resim 205 - Ankara-Ayaş Ayan Konağı (Kırkevler)

Resim 206 - Ankara-Ayaş Ayan Konağı Tuvaleti

Eski yapıların onarımları sırasında yapıdaki eski tuvalet taşları bazen yerinde muhafaza edildiği gibi, bazen de, ya kırıldığı veya ihtiyaç nedeniyle klozet takılmak istenmesi nedeniyle yerlerinden sökülüp atılmakta veya varsa yapının bahçesinde/avlusunda muhafaza edilmektedir. Bu tür uygulamalara örnek olarak; Bolu -Mudurnu ve Ankara- Beypazarı'ndaki İki örneği kitabımıza aldık. (Resim: 207, 208)

Ayrıca, bu tür bir uygulamaya İstanbul'da Marmaray –Üsküdar kazısında rastlandı. Eski bir yalıya ait olduğu düşünülen, ortadan ikiye ayrılmış olduğu için yapıdan sökülerek atıldığı tahmin edilen, 86 x 83cm ebadında bir tuvalet taşı arkeolojik kazıların devamı sırasında bulundu. (Resim:209)

Resim 207 - Bolu-Mudurnu ilçesindeki 1860 yılına tarihlenen Armutçular Konağı'nın helâ taşı.

Resim 208 - Ankara-Beypazarı restorasyonu devam eden bir evin eski tuvalet taşı

Resim 209 - İstanbul, Marmaray-Üsküdar kazısında çıkan bir tuvalet taşı

Resim 210 - Kastamonu-İnebolu, Yukarı Hatipbağı Mah. restore edilen bir evin tuvalet taşı.

Resim 211 - Konya-Beyşehir’de eski bir yapıdan çıkmış tuvalet taşı.

Önceki dönemlerde gerek konut içerisindeki ve gerekse konut dışındaki tuvaletlerde çeşme olmadığı için su ihtiyacı “ibrik” denilen uzun boyunlu, armudi gövdeli, yuvarlak kaideli, ince uzun emzikli kaplarla giderilmekteydi. İbrikler ilk zamanlarda pişmiş topraktan ve testi şeklindeydi. (Resim: 112) Sonradan bakır, teneke ve değişik madenlerden yapılmış, (Resim: 192, 212, 213) “plastik” kullanımının günlük hayata girmesi ile birlikte de plastikten yapılmaya başlanmıştır.(Resim: 214) Halen bazı yörelerde bu ibrikler kullanılmaktadır.

Resim 212 - Tuvaletlerde ve abdest almada kullanılan madeni ibrikler.

*Resim 213 - Önceki yıllarda kullanılan madeni ibrikler.
(Ankara-Güdül İlçe Müzesi)*

Resim 214 - Tuvaletlerde ve abdest almada kullanılan plastik ibrikler.

Tuvaletlere akarsuyun gelmesi ile birlikte bu tuvaletlerde artık ibrik kullanımından vazgeçilmiş, alaturka tuvaletlerdeki musluklara ya kısa bir hortum takılmış veya musluğun altına bir maşrapa konulmaya başlanmıştır. (Resim: 116, 127, 210, 215)

Resim 215 - Musluğuna küçük hortum takılı eski tip bir tuvalet ve maşrapa.

Önceleri kervan ve daha sonraları otomobil ile yapılan seyahatlerde, yol güzergâhlarında tuvalet bulunmadığı için yine kaya arkaları ve çalı dipleri ihtiyaç yerleri olmuştur. Bu dönemlerde, genelde bir akarsu kıyısı konaklama yeri olarak seçilirdi. Akarsu bulunmayan konaklama yerlerinde ise tuvalet ihtiyacı duyan kişi, tuvalet sonrası temizlenmek için temiz taş parçaları toplayıp ihtiyaç yerine götürür ve tuvalet sonrası bu taşlarla temizliğini yapardı. Kışın karlı havalarda ise temizlik karla yapılırdı.

Pek çok hastalığın sebebinin pis tuvaletler olduğu anlaşıldıktan sonra, bütün toplumlar tuvalete, tuvalet kültürüne büyük önem vermeye başladılar.

Çağdaş dünyada toplumların gelişmişlik düzeyi, Anadolu'da yıllar önce bilinen, tuvaletlerin temizlik derecesi ile ölçülmektedir.

Okul, öğrenci yurdu, otel ve yol güzergâhlarındaki dinlenme tesisleri gibi toplu yaşam alanlarında tuvalet kültürü ve temizliği daha da önem kazanıyor.

Nüfusun artması ve büyük kentlerin oluşması nedeniyle gerek kent içerisinde ve gerekse yol güzergâhlarında toplu ihtiyaç yerleri yapılma gereği doğmuş ve bir veya birkaç kabinden oluşan genel tuvaletler yapılmıştır. İlk zamanlarda sadece camilerin avlularında tuvalet inşa edilirken, sonraları kentin uygun yerlerine ve yollardaki konaklama mekânlarına da tuvaletler yapılmaya başlanmıştır. Ancak, bunun fazlaca abartıldığını ve ne yazık ki türbe duvarına bitişik tuvaletler yapıldığını da görmüş bulunmaktayız. (Resim: 216)

Resim 216 - Ankara ili Kalecik ilçesindeki bir türbe ve bitişikindeki derme çatma tuvalet.

Yaklaşık 30 yıl kadar önce, özel bir araçla Anadolu içlerinde yaptığımız seyahat esnasında, ilkokul çağındaki oğlum tuvalet ihtiyacı olduğunu bildirince, bir akaryakıt istasyonunda durup kulübe tarzındaki tuvalete gitmesini söylemiştik. Ancak oğlum tuvalete girer girmez dışarı çıkmış ve “Ben bu pis tuvalete girmem” diyerek sıkışık olmasına rağmen tuvalet ihtiyacını orada gidermemiştir.

Geçmiş yıllarda üzülerek izlediğimiz yol güzergâhlarındaki kirli tuvaletlerin yerini; son yıllarda, dinlenme tesisleri, akaryakıt istasyonları ve alışveriş merkezlerinde yapılan tertemiz tuvaletlerin ve şadırvanların almış olması sevindirici bir gelişmedir. (Resim: 217-220)

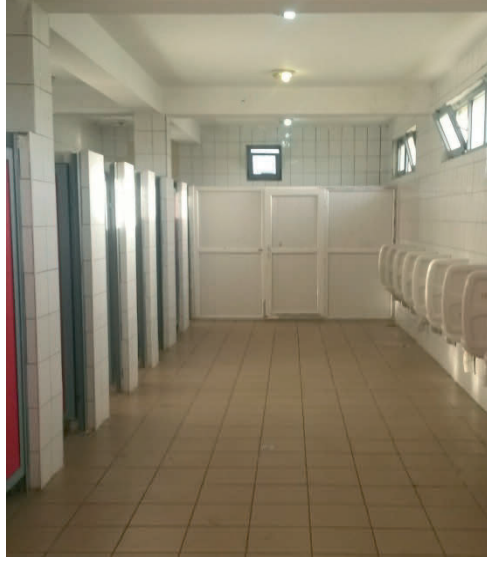
Resim 217 - Bir akaryakıt istasyonu tuvaleti girişı

Resim 218 - Bir akaryakıt istasyonu tuvaleti

Resim 219 - Bir akaryakıt istasyonu tuvaleti

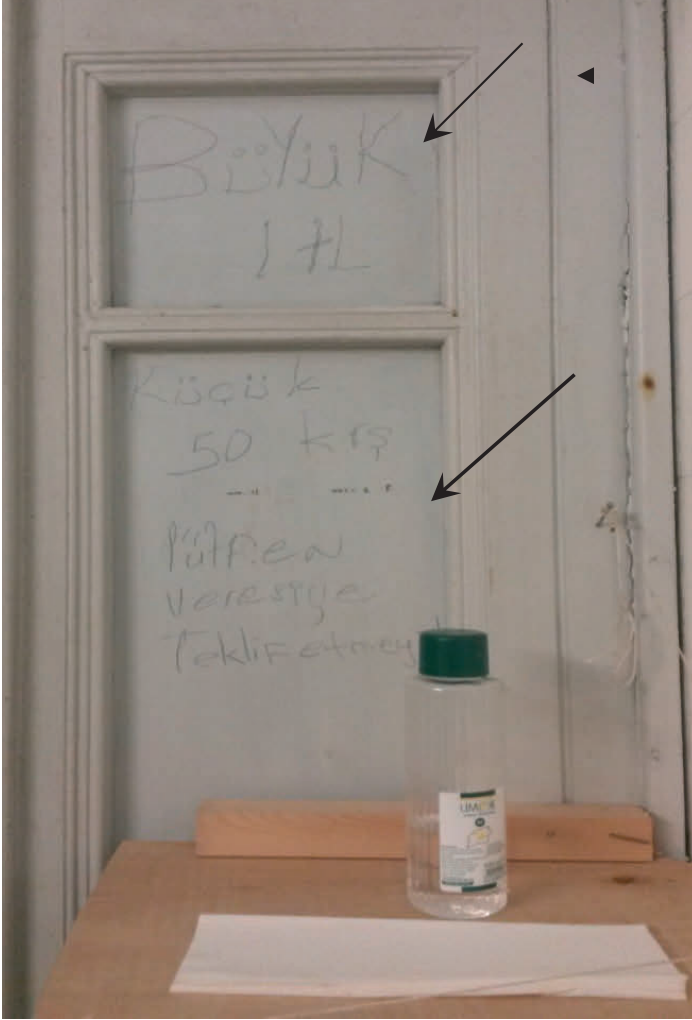
Resim 220 - Gaziantep-Adana karayolu üzerindeki bir dinlenme tesisi tuvaleti.

Artık, yol güzergâhlarında tertemiz tuvaletler bulmak olağan hale gelmiştir. Önceki yıllardan beri Cami avlularında yer alan tuvaletlerin yanı sıra tertemiz şadırvanlar da olumlu yönde dikkat çekmektedir. (Resim: 221)

Resim 221 - Bartın, Kurucaşile'de bir şadırvan

İlk yıllarda ücretsiz olan tuvaletler, sonraları temizlik ve bakım için eleman görevlendirilmesi icap ettiğinden, masrafları karşılamak amacı ile, cami tuvaletleri dışındakiler, paralı yapılmıştır. Tuvalet ücreti olarak uzun yıllar küçük abdest için ayrı, büyük abdest için ayrı ücret alınmış, bu nedenle de; tuvalette görevli kişi, tuvalete girenlere “küçük mü”, “büyük mü” diye sormak durumunda kalmıştır. (Resim: 223)

Resim 222 - Paralı bir tuvalet (Büyük 1 TL. Küçük 50 Kuruş)

Ancak; tuvalete girenlerin küçük mü, yoksa büyük mü yaptıklarını tespit etmek mümkün olmadığından, daha sonra tuvalet için tek ücret alınmaya başlanmıştır. Bazı yerlerde ise para ödememek için tuvalet dışında açık mekânlara veya duvar diplerine tuvalet yapmayı engelleyebilmek açısından tuvalet ücreti ödeyip ödememek serbest bırakılmış, bu husus da tuvaletin girişine asılan levhada belirtilmiştir. (Resim: 223)

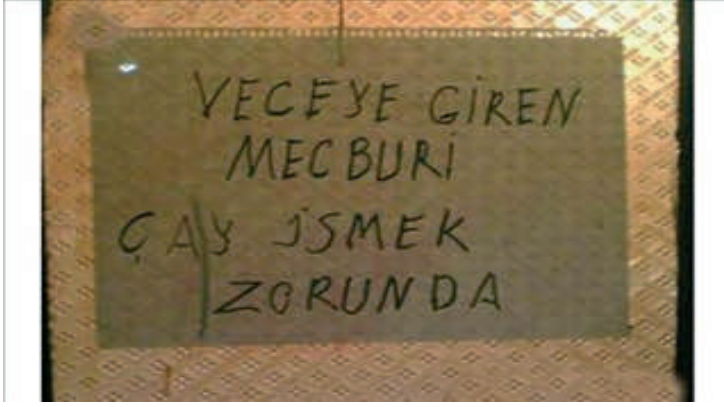
Yaşadığı köyden şehre gelen vatandaşın biri sıkışınca koşarak tuvalete gider; kapıdaki görevli hemen onu durdurup tuvalet ücretinin peşin ödenmesi gerektiğini bildirir. Ancak vatandaşın cebinde hiç parası yoktur. Tuvalet görevlisi parasız girilemeyeceğini söyleyince adamcağız yalvarırcasına:

- “Beyim ne olursun, babanın ruhuna bir hacetimi giderip çıkayım” der.

Resim 223 - Bir Belediyeye ait tuvaletin girişindeki yazı

Bazı kahvehanelerde ise; sadece kahvedeki tuvaletten istifade etmek için kahveye girenlerin artması nedeniyle, kahveci çare olarak tuvalete girenlere çay içme mecburiyeti getirmiş ve bu hususu da bir kâğıda yazarak kahve girişine asmıştır. (Resim: 224)

Resim 224 - Bir kahvehanenin tuvalet girişindeki yazı

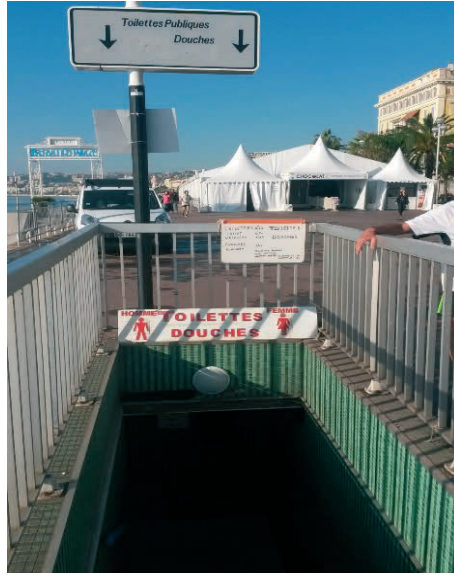
Tuvalet ücreti sadece ülkemizde değil diğer birçok ülkede de alınmaktadır. Almanya'nın Münih Kentindeki tren istasyonunda bulunan tuvalet kapılarının zincirle bağlı olduğunu ve ancak parası ödendikten sonra kapı zincirinin açıldığını görmüştüm. İtalya, Venedik'te bir sokak içerisindeki tuvaletin ücreti sokağın başından görülecek şekilde tuvalet kapısının girişine asılmıştı. (Ülkemizde alınan ücretin dört katından da fazla idi, 1,50 Euro) (Resim: 225, 226) Fransa'nın Nis şehrinde sahil şeridinde, yeraltında bulunan tuvaletin ücretini gösterir levha da giriş merdivenlerine asılmıştı. (Resim: 227, 228) Yine Fransa'nın St. Tropez şehrindeki bir tuvaletin giriş ücretini gösterir levha da tuvaletin caddeye bakan giriş penceresine konulmuştu. (Fransa'da alınan tuvalet ücreti İtalya'ya göre çok daha insafli idi. (0,50 Euro) (Resim: 229, 230)

Resim 225 - İtalya, Venedik'te bir tuvalet girişi.

Resim 226 - İtalya, Venedik'teki tuvaletin ücret levhası.

Resim 227 - Fransa, Nîmes Şehri sahilindeki yer altında ücretli bir tuvalet girişi.

Resim 228 - Fransa, Nîs Şehrindeki tuvaletin giriş ücretini gösterir tabela. (0.50 Euro)

Resim 229 - Fransa'nın St.Tropez şehrindeki ücretli bir tuvalet.

*Resim 230 - Fransa'nın St.Tropez şehrindeki tuvaletin giriş ücret tabelası.
(0.50 Euro)*

Bu arada müşterisi az olan bazı işyerleri de; tuvalet ücretini alacak eleman görevlendirme maliyetinden kurtulmak için tuvalet kapılarına para ile çalışan otomatik kilit sistemi yapma yolunu tercih etmişlerdir. (Resim: 231)

Resim 231 - Kapısı para ile açılan kilit sistemli tuvalet

Önceki yıllarda seyahat edenlerin ve çalışanların büyük çoğunluğunu erkekler oluşturduğu için tuvaletler de sadece erkeklere hitap edecek tarzda veya tek kabinli olarak yapılmaktaydı.

Bayanlar için tuvalet yeri ayrılmadan önceki bu dönemlerde, acil bir nedenle evinden dışarı çıkan veya seyahate giden bir bayan, tuvalet ihtiyacı duyduğunda, mecburen tek kabinli tuvalete girer; ancak bu durumda içeri başkasının girmemesi için eşi veya bir yakını tuvaletin kapısı önünde nöbet tutardı. Gerek bu zorunlu durum ve gerekse sonraki yıllarda kadınların da çalışma hayatında yerlerini almaları nedeniyle tuvaletler; “Kadın Tuvaleti” - “Erkek Tuvaleti” olarak ayrılmaya başlamış ve tuvaletler üzerine “Erkek”, “Bay” veya “Kadın”, “Bayan”, “Hanım” yazılmıştır. Fakat ilerleyen yıllarda gerek herkesin okuma yazmasının olmaması ve gerekse göz bozukluğundan dolayı yazıların sağlıklı okunamayışı nedeniyle tuvaletlere girişte bazı karışıklıklar olmaya başlamış, bu sebeple de bazı tuvaletler üzerine, kadın - erkek yazılarının yanı sıra, erkek - kadın resmi yapılarak veya işaret ve resimlerle hangi tuvaletin erkeklere, hangilerinin de kadınlara ait olduğu belirtilerek problem çözülmeye çalışılmıştır. Bu işaretler genelde karikatürize edilmiş erkek - kadın figürleri olmakla beraber, erkekler tuvaletinde horoz, bayanlar tuvaletinde tavuk, fötr şapka - bayan şapkası, pipo - bayan şemsiyesi, erkek ayakkabısı - sivri topuklu bayan ayakkabısı, geleneksel kadın başlığı - erkek kepi, gibi şekillerde yapılmıştır. Halen de farklı motifler ve çizimlerle kadın - erkek tuvaletleri birbirlerinden ayrılmaya çalışılmaktadır. (Resim: 232-242).

Resim 232 - Geleneksel kadın başlığı şeklinde bayanlar tuvaleti işareti.

Resim 233 - Erkek kepi şeklinde tuvalet girişi işareti.

Resim 234 - Ankara-Afyonkarahisar karayolu, Gömü beldesindeki tuvalet.

Resim 235 - Gömü Beldesindeki tuvaletin bayanlar girişi,

Resim 236 - Gömü Beldesindeki tuvaletin erkekler girişi.

*Resim 237 - Aydın-Kuşadası Güzelçamlı köyü (mahallesi)
sahilinde bir tuvalet.*

Resim 238 - Aydın-Söke Karayolu üzerindeki bir lokantanın tuvaleti

Resim 239 - Yozgat'ta bir tuvaletin erkekler bölümü girişi

Resim 240 - Yozgat'ta bir tuvaletin bayanlar bölümü girişi

Resim 241- Erkekler tuvaleti girişi

Resim 242 - Bayanlar tuvaleti girişi.

Ayrıca bazı ören yerleri yakınındaki tuvalet girişlerinde de antik çağ giysileri ile çizilmiş kadın-erkek figürlerini de görebilmekteyiz. Aydın iline bağlı Sultanhisar İlçesi yakınında bulunan Nysa Örenyeri yakınındaki bir dinlenme tesisinin tuvalet girişindeki kadın-erkek figürlerini örnek olarak gösterebiliriz. (Resim: 243)

Resim 243 - Aydın-Sultanhisar, Nysa Örenyeri yakınındaki bir tuvalet.

Tuvalet girişlerine değişik figürler yapılmakta olduğunu diğer birçok ülke tuvaletlerinin girişlerinde de görebiliyoruz. Bunlardan İran, Suudi Arabistan (Medine), İspanya ve Fransa'daki bazı tuvaletleri örnek olarak gösterebiliriz. (Resim: 244-252)

Resim 244 - İran'da bir tuvaletin erkekler bölümü girişi.

Resim 245 - Medine'de bir hurma bahçesindeki tuvalet girişi.

Resim 246 - Medine Hurma Bahçesindeki Tuvaletin bayanlar girişi.

Resim 247 - Medine Hurma bahçesindeki tuvaletin erkekler girişi.

Resim 248 - Medine’de bir otelin tuvalet girişi.

Resim 249 - İspanya, Granada-Cordoba yolunda bir dinlenme tesisi erkekler tuvaleti girişi.

Resim 250 - İspanya, Dinlenme tesisindeki tuvaletin bayanlar girişi.

Resim 251 - Fransa'nın Nis şehrindeki bir tuvaletin bayanlar girişi.

Resim 252 - Fransa'nın Nîs şehrindeki bir tuvaletin erkekler girişi.

Ayrıca değişik tarzlarda inşa edilmiş tuvaletlere de rastlanmaktadır. Yozgat'ın Yerköy İlçesi yakınlarında yol kenarındaki bir tarlanın içerisine yapılmış uzun merdivenlerle çıkılan, ikiz kule şeklinde inşa edilmiş tuvalet ve bir uçurum kenarına yapılan tuvalet oldukça ilgi çekicidir. (Resim 253-255)

Resim 253 - Yozgat -Yerköy, yol kenarında bir ikiz tuvalet.

Resim 254 - Yozgat-Yerköy ikiz tuvalet

Resim 255 - Uçurum kenarına yapılmış tuvalet

Kapalı tuvaletlerin çoğalması ile birlikte, yavaş yavaş bir “Tuvalet Edebiyatı” da kendini göstermeye başlamıştır. Bilinen en eski tuvalet yazısının hikâyesini Prof. Dr. Hakkı Acun’dan naklediyorum; Cumhuriyetin ilk yıllarıdır. Yozgatlı Hüzni Baba Ankara’ya gelir. Ulus’ta dolaşırken sıkışır, etrafta tuvalet arar. Ona Varta adlı bir vatandaşın Hanını tarif ederler. Hüzni Baba, tuvaleti bulunan “Varta’nın Hanı”na gidip rahatladıktan sonra, kalemini çıkarıp tuvaletin kapısına:

“Sıkıştıkça sıkıştım cendereler gibi Varta,
Babanın canına değsin çektiğim carta” diye yazar.

Ancak, bundan sonraki yıllarda yazılan yazılar bu kadar masum değildir. Maalesef çirkin ve müstehcen yazılar kapılarda boy göstermeye başlar.

Bu arada, tuvaletlerin kullanımı ile ilgili ikaz levhaları da ortaya çıkmaktadır. Resmi veya özel kuruluşların tuvaletlerinde “Temiz tutunuz”, “Görmek istediğiniz gibi bırakınız”, “sifonu çekiniz” gibi kısa ikaz veya hatırlatma levhalarının da asılmakta olduğunu görmekteyiz.

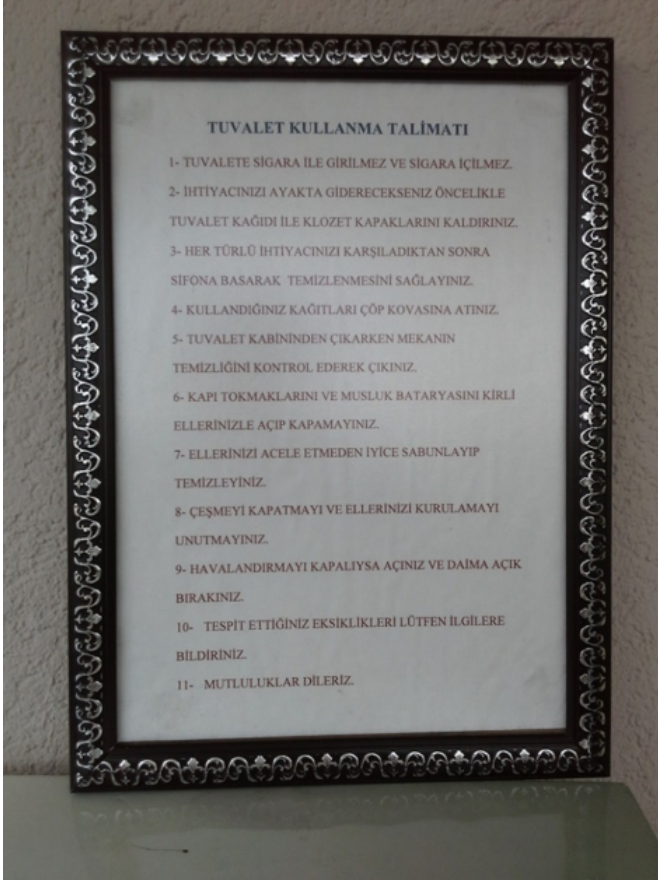
Başkent Ankara gibi kültür düzeyinin yüksek olduğu kabul edilen bir ilin önemli bir resmi kurumunun tuvaletinde aşağıya aynen aldığım talimatın bulunması ibret alınması gereken bir husustur. (Resim 256)

Talimatı aynen aktarıyorum:

Tuvalet Kullanma Talimatı

- 1- Tuvalet sigara ile girilmez ve sigara içilmez.
- 2- İhtiyacınızı ayakta giderecekseniz öncelikle tuvalet kâğıdı ile klozet kapaklarını kaldırınız.
- 3- Her türlü ihtiyacınızı karşıladıktan sonra sifona basarak temizlenmesini sağlayınız.
- 4- Kullandığınız kâğıtları çöp kovasına atınız.
- 5- Tuvalet kabininden çıkarken mekânın temizliğini kontrol ederek çıkınız.
- 6- Kapı tokmaklarını ve musluk bataryalarını kirli ellerinizle açıp kapamayınız.
- 7- Ellerinizi acele etmeden iyice sabunlayıp temizleyiniz.
- 8- Çeşmeyi kapatmayı ve ellerinizi kurulamayı unutmayınız.

- 9- Havalandırmayı kapalıysa açınız ve daima açık bırakınız.
- 10- Tespit ettiğiniz eksiklikleri lütfen ilgililere bildiriniz.
- 11- **Mutluluklar dileriz.**

Resim 256 - “Tuvalet Kullanma Talimatı” levhası

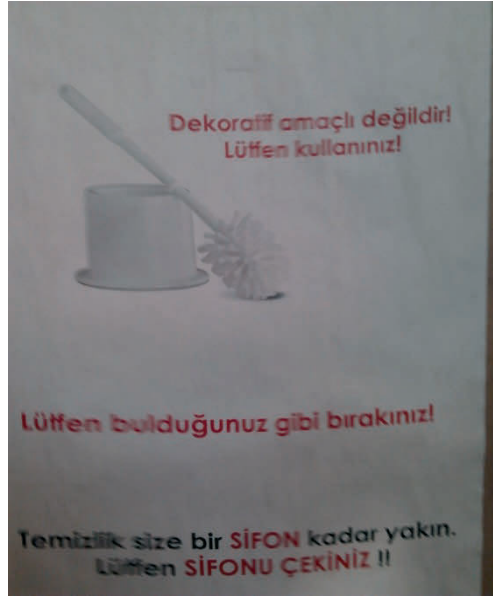
İstanbul’da, bir özel sektör tuvaletinde ise yine tuvalete bir poster asılmış ve posterde özel sektörün adı yazılarak; “ liler temizliğe düşkündür” başlığı atıldıktan sonra uyulması gereken kurallar sıralanmış. (Resim: 257)

- . Sifonu çekmeyi unutmayın.
- . Yerlere kâğıt atmayın.
- . Klozete yabancı maddeler atmayın.
- . Tuvalette sigara içmeyin.

Resim 257 - Bir özel sektör tuvaletinde asılı poster.

Bu tür ikaz yazılarını ve posterlerini daha birçok resmi ve özel iş yerlerinde görebilmekteyiz. (Resim: 258-261)

Resim 258 - Özel bir iş yeri tuvaletindeki ikaz panosu.

Resim 259 - Gaziantep'te bir ilçe belediyesi tuvaleti
(duvarda “İdrarınızı oturarak yapınız” yazılı)

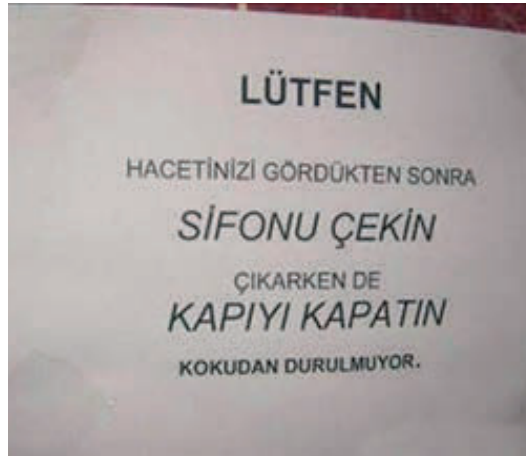

Resim 260 - Bir akaryakıt istasyonu tuvaletindeki ikaz levhası.

Resim 261 - Başka bir akaryakıt istasyonundaki ikaz levhası

Bu ikaz levhalarının dışında da, farklı türlerde yazılmış bazı ikaz levhalarını görmek artık fazla hayret uyandırmamaktadır. (Resim: 262)

Resim 262 - Bir tuvalet ikaz yazısı

Gerek resmi ve gerekse özel sektör tuvaletlerinde bu kadar ayrıntılı talimatların yazılmış olması, tuvalet kültüründe halen bazı problemler olduğunu açıkça göstermekte ise de önceki yıllara oranla temizlik konusunda epeyce yol alındığı da bir gerçektir.

Tuvaletlerin kullanımındaki bu aksaklıkları geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerde gördüğümüz gibi Avrupa ülkelerinde de görebilmekteyiz. Açıkçası insanın yaşadığı her yerde bu aksaklıklar göze çarpmaktadır ve çarpmaya da devam edecektir. Örnek olarak İtalya'nın San Remo şehrindeki bir tuvalette asılı ikaz levhasını fotoğrafladık. (Resim: 263)

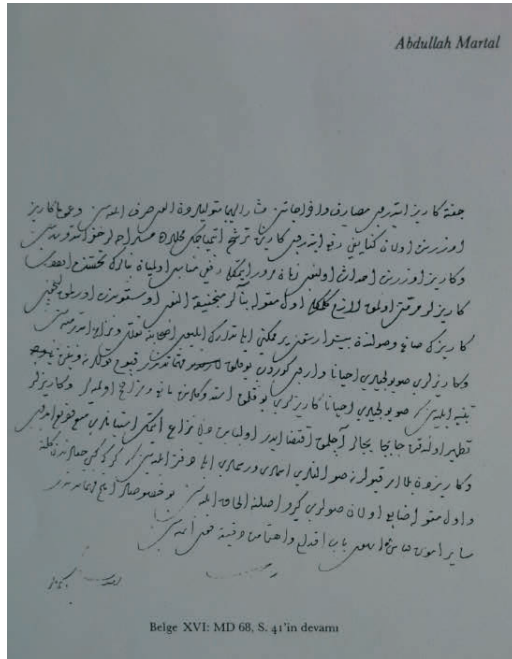
Resim 263 - İtalya'nın San Remo şehrindeki bir tuvaletteki ikaz yazısı.

Tuvalet ihtiyacı bazı yörelerde ve değişik zamanlarda farklı kelimelerle ifade edilmektedir: “Def-i Hacet”, “Kazâ-i Hacet”, “Def-i Tabii”, “Dışarı Çıkma”, “Hacet Gidermek”, “Abdest Bozmak”, “Su Dökmek” “Teşarşür etmek”, “Taharetlenmek”, “Bevletmek”, “İşeyeceği gelmek”, “Çöğdürmek”, “İşemek”, “İşamak”, “Küçük Abdest Yapmak”, “Büyük Abdest Yapmak”, “Subasına gitmek” gibi söylenmekte, çocuklarda da; “Çiş etmek”, “İh Yapmak” veya “Kaka Yapmak” şeklinde belirtilmektedir.

Ayrıca, tuvaletlere de değişik yer ve zamanlarda farklı isimler verilmiştir. “Abdesthane”, “Memşa”, “Memşahane”, “Memişhane”, “Helâ”, “Hacet hane”, “Hacet Yeri”, “Ayakyolu”, “Ayak orusu”, “Ayak yeri”, “Kademhane”, “Su Yolu”, “Teşarşür hane”, “Kenef”, “Kinef”, “Kenif”, “Edephane”, “Taharethane”, “Yüznumara”, “00”, “Abriz” (Farsça kökenli),

Ankara yöresinde; (Avlum, Daşıra, Gubur)²⁹, “Tuvalet”, “W.C.” gibi. Uygur metinlerinde de “Batıglık” olarak geçmektedir.³⁰

Osmanlı Dönemi resmi yazışmalarında tuvalet adı bazı belgelerde “Kinef”, bazılarında “memşa” veya “Edephane” olarak geçmektedir. O dönemin Su ve Kanalizasyon İşleri Dairesinin 1583 tarihli suyollarıyla ilgili bir belgesinde (Resim 264): “..Bir nice zamandır ki tekayyüd gösterilmemekle karizlerin üzerlerine ağır binalar ve dükkanlar yapulub ve **kinefler** vaz’olunmagla suya tereşşüh idüb ve bilaemr karizlerden kuyularına su alub teaddi eylediklerinden” yazılıdır. (Meali: ... bir süreden beri, dikkatsizlik sonucu lağım kanallarının üzerine büyük binalar ve dükkanlar inşa edilip tuvaletler yapılması nedeniyle, suya sızıntı olduğu....) denilmek suretiyle su yollarının önemine değinilmektedir³¹. Bu belgede tuvaletin adının kinef olarak geçtiğini görmekteyiz.

Resim 264 - 1583 tarihli suyolları ile ilgili belge

²⁹ Bozyiğit, Esat; Ankara İli Ağzı Sözlüğü, Sa: 19-20

³⁰ Erdem, Sargon; Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Sayı 2.

³¹ Martal, Abdullah; Belleten Cilt LII Sa: 1647,1648

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan 1580 tarihli bir belgede “... yevmi dört akçe vazife ile bir ferraş ve kennas kervansaray ve **edephaneler** ve sair mevazi’i mühime için tayin olunup üç ekmek ve bir tas aş verile”³²denilmiş, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki başka bir belgede de yine “menzil-i mezkur arasında müceddeden on bab kargir **edephane** bine ve ihdas...”³³ yazılmak suretiyle tuvalet adı “edephane” olarak geçmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki 1831 tarihli bir belgede ise; “ Vakf-ı subhda dokuzar adet ve musluklar önünde bir adet, **memşalar** önünde bir adet ikad-ı kanadil olunup mecmuatın senevi yetmiş bir kıyye ruğan-ı zeyt verile...”³⁴ denilmek suretiyle bu kez tuvalet adının “memşa” olarak geçtiğini görmekteyiz.

Çocukların bebeklik döneminden çıkıp tuvalet ihtiyacı olduğunu söylemeye başladığı zamandan başlayıp, alaturka veya alafranga tuvaleti kullanmayı öğreninceye kadar geçen süre zarfında tuvalet ihtiyaçlarını görmeleri için, üzerine oturarak ihtiyaç giderebilecekleri kaplar kullanılmaktadır. ”Lazımlık” veya “Oturak” denilen bu kaplar değişik formlarda yapılmaktaydı.

Çocuklarda oturak kullanılmasının ana nedenlerinden biri çocuğu bezlenmekten kurtarıp tuvalet alışkanlığı kazandırmak içindir. Önceki yıllarda ise bu nedenin dışında ikinci bir önemli neden daha vardı: Tuvalet taşlarının arasındaki açıklık bir çocuğun rahatlıkla düşebileceği kadar aralıklı olduğundan ve zaman zaman da bu tür kazalar görüldüğünden çocuk tek başına tuvalete gönderilmez veya oturakta oturtulup ihtiyacını gördükten sonra oturak alınıp tuvalete dökülürdü. Ayrıca, tuvaletlerin evin dışında olması nedeniyle gece karanlığında veya kışın soğuk havada çocuğu dışarı çıkarmamak için oturak kullanılması tercih edilmekteydi. Bazen de oturaklar ahşaptan küçük sandalyelere monte edilmekte, çocuk da rahatça oturarak ihtiyacını giderebilmekteydi.

Yakın tarihlere kadar bebekler yaklaşık 6-7 aylık oluncaya kadar, “kundak bezi” olarak adlandırılan kumaşa sarılarak kundaklanıyordu. Bu kundaklama işi o kadar sıkı yapılıyordu ki bebek kesinlikle elini - ayağını oynatamıyordu. Kundaklanan bebeğin altı da elbette ki bezleniyordu. Ancak o zaman şimdi kullanılan hazır sıvı emici bezler olmadığından “Amerikan bezi”

³² VGMA 582.2.7.3. 996 H.

³³ VGMA 989/127/90

³⁴ VGMA 747:18/24. 1247 H.

olarak isimlendirilen yumuşak kumaştan bezler dikiliyordu. Bebeğin altına önce bu bezler konuluyor, bezin üzerine muşamba seriliyor, sonra da kundaklanıyordu. Gündüz bebeğin altını sık sık kontrol etme imkanı bulunuyordu; ancak gece boyunca çoğu kere bebeğin altı kontrol edilemediği için altını ıslatan bebekte pişik oluşuyor ve bu da bebeği rahatsız ediyordu. Buna çare olarak da, özellikle Orta ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, sidiğin kundaktan dışarı akmasını sağlamak için ince kamışlar veya içi oyulmuş ahşap çubuklar kullanılıyordu. Erkek çocuklar için kullanılanlara “Sibek”, kız çocuklar için kullanılanlara da “Silgiç” deniliyordu (Resim: 265). Bebek kundaklanırken bu nesnenin ucu bebeğin rahatsız olmaması için huni şeklinde balmumu ile kaplanıyordu. Genellikle ahşaptan yapılan beşiğin altında oturak konulacak büyüklükte delik bulunuyor, beşiğin içine de ortası delik bir yatak yerleştiriliyor ve bebek kundaklanmadan deliğin üzerine yatırılıp, gece dönmemesi için de sıkıca beşiğe bağlanıyordu. Çocuğun incinmemesi için uçları balmumu ile kaplanan “Sibek” veya “Silgiç” in diğer ucu da oturağın üzerine gelecek şekilde yerleştiriliyor, dolayısıyla gece işeyen çocuğun sidiği doğrudan doğruya oturağın içine akıyordu. (Resim: 266, 271)

Günümüzde artık bebekler kundaklanmadığı gibi, hazır bezler de çıktığı için “Sibek” ve “Silgiç” kullanımı da kendiliğinden ortadan kalkmış oldu.

Resim 265 - Sibek ve Silgiç (Konya- Beyşehir)

Resim 266 - Ahşap beşik

Resim 267 - Beşiklerde kullanılan “Oturak”

Zaman içerisinde, temizliğe verilen önem arttıkça, tuvalet mekânlarında da büyük gelişmeler olmaya başladı. Tuvalet ihtiyacı duyulan, ancak; tuvalet inşasının mümkün olmadığı yerlerde, artık konteynır tarzında seyyar tuvaletler de yapılmakta (Resim: 268) ve özörlöülerin rahat bir şekilde kullanabilmeleri için de özel olarak dizayn edilmiş tuvaletlere yer verilmektedir. (Resim 269)

Resim 268 - İhtiyaç duyulan yerlere taşınabilir tuvalet

Resim 269 - Beypazarı Eski Belediye Binası yanındaki özürllü tuvaleti.

Ayrıca, gerek alaturka tuvaletler ve gerekse klozetler artık insanın en rahat edebileceği bir şekilde tasarlanmaktadır. Alaturka tuvaletlerde rahatça çömelip-kalkmayı sağlayacak madeni tutamaklar yapılmakta, klozet kapakları en rahat bir şekilde oturmayı sağlayacak biçimde tasarlanmaktadır. Bazen de tuvalete çömelemeyecek durumda olan yaşlı ve hastaların da

gelebileceği düşünülerek, genellikle bazı resmi kurumlarda, aynı tuvalete hem alaturka tuvalet taşı ve hem de klozet konulabilmektedir. Kastamonu ve Bolu illerindeki bazı belediye binalarında gördüğüm bu tür tuvaletlerden iki tanesini ve ayrıca Medine'deki bir hurma bahçesindeki bu tür bir tuvaletin fotoğrafını örnek olarak aldım. (Resim: 270-272)

Resim 270 - Kastamonu'ya bağlı bir ilçe belediyesindeki tuvalet.

Resim: 271 - Bolu'ya bağlı bir ilçe belediye binasındaki tuvalet.

Resim 272 - Medine’de bir hurma bahçesindeki tuvalet.

Ayrıca Anadolu insanının klozetleri farklı bir şekilde (Alaturka tuvalet taşı olarak) kullandıklarına ve çok değişik tarzda tuvalet inşa ettiklerine de şahit olmaktayız. (Resim: 273-275)

*Resim 273 - Klozetin alaturka tuvalet taşı olarak kullanılması.
(Foto: M. Şahin Öcal)*

Resim 274 - Merdivenle çıkılan alafranga tuvalet

Resim 275 - Merdivenle çıkılan alaturka tuvalet

İnsanoğlu rahatını o kadar düşünür hale gelmiştir ki, klozetin her tarafını kapitone örtülerle kaplayan (Resim: 276) ve hatta seyahatlerine dahi klozetini birlikte götürmeleri bile görmekteyiz. Ünlü İtalyan opera sanatçısı Pavarotti'nin kendisi için özel olarak yaptırdığı klozetini uluslar arası seyahatlerinde dahi birlikte götürmekte olduğunu görmüştük.

Resim 276 - Kapitone örtülerle kaplanmış bir klozet

Tuvalet mekânları konusundaki gelişmelere rağmen günümüzde halen acil durumlarda çalı dibi ve kaya arkalarının kullanılmakta olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Hatta kaya arkalarının veya taş yığınlarının arkasının da rahatça kullanılabilmesi için buralara da klozet dahi konulmakta olduğunu görmek artık fazla hayret uyandırmamaktadır. (Resim: 277)

*Resim 277 - İzmir-Karaburun yöresi
(Özcan Yaman'ın fotoğraf arşivinden)*

Resim 278 - Tuvalet kâğıdı öncesi kullanılan kurulanma bezleri

Türk-İslam toplumunda beden temizliğinin yanı sıra giysi temizliği de ön plana çıkmış ve buna önem verilmiştir. Zira temiz giysilerle ibadet etmek, camilere ve özellikle Cuma namazlarına temiz kıyafetler giyinerek gitmek inancımızın bir gereği idi. Henüz evlere su tesisatlarının çekilmediği dolayısıyla da çeşmelerden veya akarsulardan evlere testi ve kovalarla su taşımak suretiyle çamaşırların yıkanmasının zor olduğu yıllarda; çamaşırlar ya dere kenarlarında veya çeşme başlarında yıkanır ve oralara yakın yerlerde bulunan çalıların üzerine veya ağaçlar arasına gerilen ipler üzerine asılarak kurutulurdu. Genelde dere kenarlarına çamaşır yıkamaya üç beş kadın birlikte giderdi. Çamaşır yıkamak için özellikle derelerin gözden uzak kuytu yerleri tercih edilir ve bu alana erkeklerin yaklaşmaması için çocuklardan biri yol kenarına gözcü olarak bırakılır, o da gelenleri ikaz eder ve yollarını değiştirmelerini sağlardı.

Bazı yörelerde ise çeşmelerin yanı başına “çamaşırhane” ler inşa edilmişti. Kapalı birer mekân olarak inşa edilen, bazen de birer sundurma altına yapılan çamaşırhanelerin içerisine; suları ısıtmak için ocaklar yapılmış ve büyükçe yassı taşlar belirli aralıklarla ocakların önüne sıralanmıştır. Kapalı mekan olarak yapılan çamaşırhanelerin giriş kapısı genelde sokaktan görülmeyecek şekilde binanın arka tarafına yapılmış ve çeşme suyu yapının içerisine kadar getirilerek suyun daha rahat bir şekilde alınması sağlanmıştır. Yapı içerisindeki yassı taşların üzerlerine konulan çamaşırlar üzerine ocakta ısıtılan sular dökülerek önce elle sabunlanıp yıkanır, daha sonra da “Tokaç” denilen kürek şeklindeki yassı tahtalarla üzerlerine vurulmak suretiyle “çamaşırlar tokaçlanır” ve böylece kirleri akıtılarak temizlenirdi. Kültür Varlığı (Tarihi Eser) olarak tescil edilen bu çamaşırhanelerin birer örneğini Çorum İl merkezindeki namazgâhın yanı başında, Çankırı’nın Ilgaz ilçesi Belören Köyünde, Ankara’nın Çubuk İlçesinin Kışlacık Köyünde, Ayaş ilçesinin Gökçebağ Köyünde ve daha birçok yerleşim yerinde görebilmekteyiz. (Resim; 279 - 287)

Resim 279 - Çorum il merkezindeki çamaşırhane

Resim 280 - Çorum il merkezindeki çamaşırhane

Resim 281 - Çankırı-Ilgaz Belören Köyü çamaşırhanesi

Resim 282 - Belören Köyündeki çamaşırhanenin içi

Resim 283 - Belören Köyündeki çamaşırhanenin içi

Resim 284 - Ankara-Çubuk Kışlacık Köyü çamaşırhanesi

Resim 285 - Ankara-Çubuk Kışlacık Köyü çamaşırhanesi

Resim 286 - Ankara-Ayaş Gökçebağ Köyü çamaşırhanesi

Resim 287 - Ankara-Ayaş Gökçebağ Köyü çamaşırhanesi

TUVALET ADABI VE TUVALETLE İLGİLİ SÖZLER

Türk-İslam toplumunda nasıl ki yemenin içmenin, oturup kalkmanın bir adabı varsa, tuvalet yapmanın da bir adabı vardır. Bunların hepsinin mantığa uygun bir sebebi bulunmaktadır.

Buna göre: - **“Tuvalette sol ayakla girilir, sağ ayakla çıkılır.”** İnsan genelde her hangi bir nedenle düştüğünde sağ ayağı istikametinde düşmüş. Sol ayakla girip sağ ayakla çıkmanın mantığı da; düşerken tuvaletin içine düşmemek olarak değerlendirilmektedir.

- **“Tuvalette fazla oturmamak.”** (Tuvaletin kokusunun elbiseye sinmemesi ve başka bir ihtiyaç sahibini fazlaca bekletip zor durumda bırakmamak içindir.)

- **“Tuvalette otururken mecbur olmadıkça konuşmamak ve bir şey yiyip içmemek.”** (Tuvaletteki kötü havayı gereksiz yere solumamak içindir.)

- **“Mecburiyet durumu hariç, ayakta idrarını yapmamak.”** (Ayakta idrar yapılması halinde idrar torbası tam olarak boşalmamakta ve torbada kalan tortu nedeniyle bazı böbrek rahatsızlıkları baş gösterebilmektedir. Ayrıca; ayakta idrar yapılması durumunda idrar, paçalara sıçramakta ve zamanla kokmaya başlamaktadır.)

- **“Meyve veren veya gölge vazifesi gören ağaçların altında, yolda, akarsuda, halkın toplandığı yerlerde, mezarlıkta, yemek artıklarının atıldığı yerlerde abdest yapılmaz”** (Bu kurallar da tamamen çevre temizliğine ve insan sağlığına verilen önemi göstermektedir.)

- **“Kapalı tuvaletler dışında, dışarıda tuvalet ihtiyacı görülürken, kibleye, güneşe, aya karşı önünü ve arkasını dönmek”**

- **“Hayvan yuvalarına ve deliklerine idrarını yapmamak.”**

(Hayvanlara zarar vermemek içindir.)

- **“Sert satırlara ve rüzgara karşı idrarını yapmamak.”**

(İdrarın giysi üzerine sıçramasını önlemek içindir.)

- **“Tuvalet yapmak için çömelirken sol tarafa meyletmek.”**

(Barsakların daha kolay boşalmasını sağlar.)

- **“Banyo alınan yerde idrarını yapmamak.”**

- “Tuvalet yapmak için oturmadan önce temizleme maddelerini hazırlamak ve hemen çömelirken açılmak.”

- “Dışarıda tuvalet ihtiyacı görüldükten sonra, üzerine pislik bulaşmaması için, yer değiştirdikten sonra temizlenmek.”

- “Mesaneyi tamamen boşaltmak için, idrarını yaparken, öksürmek ve kasıklarını sıkıştırmak.”

Çölde yaşayan (bedevi) arabın biri sahabelerden birine, tuvalet yapımı ve temizlenmenin ne şekilde yapılması gerektiğini sorar. Sahabe ona “Tenha yere git, taharet (temizlenmek) için taş al, şu yavşan otuna dön, rüzgâra arkanı çevir, geyik gibi çok ve devekuşu gibi seğırt, bu suretle hem su dökünmüş, hem de mesaneni boşaltmış olursun” der.

BİBLİYOGRAFYA

- ALP, Sedat; Hitit Çağında Anadolu, , Sa:47, 2001, İstanbul
- AKŞAM Gazetesi: 30 Temmuz 2006, Brunch eki Sayı: 16, Sayfa: 13
- ARDIÇ, Engin: Akşam Gazetesi. 30 Temmuz 2006
- BOZYİĞİT, Esat; Ankara İli Ağzı Sözlüğü, Sa: 19-20, 1998, Ankara
- DERNSCHWAM, Hans : İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Kültür Bak. Yayınları Sa: 100,101, 1992, Ankara
- GÜLBAY, Onur; Eskiçağda Tuvalet Kültürü. Ege Yayınları Sa:2, 2003, İstanbul
- IBoT I/36: H.Bdzkurt,M.Çığ, H.G.Güterbock. İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan Boğazköy tabletlerinden Seçme Metinler. 1944, İstanbul
- KOŞAY, Hamit Zübeyr; Türk Arkeoloji Dergisi Sayı XIII/1 1964, Sa: 63-95
- KÖKTEN, İ.Kılıç; (TAD) Türk Arkeoloji Dergisi , Sayı VII-1 Sa: 46
- KUB XXX/31: Keilschrifturkunden aus Boghazköi, H. Ehelolf, 1939, Berlin
- KUB XXXI/100: Keilschrifturkunden aus Boghazköi, J. Sturm, H.Otten 1939, Berlin
- KURAN, A.; Anadolu Medreseleri Cilt 1 (1969) Ankara Sa:28-30
- LEBRUN,R; Hethitica II, Sa: 95-115
- MARTAL, Abdullah; “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su- Yolculuk” Belleten Cilt LII, Sayı 205, Aralık 1988, Sa: 1647,1648
- MELLAART, James; Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı: XI/2 Sa:49-52
- MSHHA, E-1 ; Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi, Dolmabahçe Sarayı, İstanbul.
- NEVE, Peter: T.A.D. Türk Arkeoloji Dergisi Sayı XIII/2 , 1964 Ankara
- ÖZGÜÇ, Tahsin: Altintepe I , Türk Tarih Kurumu Yayınları 1966, Ankara
- ÖZGÜÇ, Tahsin: AltintepeII , Türk Tarih Kurumu Yayınları 1966, Ankara
- ÖZGÜVEN, H.Burcu; T.A.E.D. Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi Sayı 1, (2000) Sa: 108 Osmanlı Ordugahının Fiziksel Özelliklerine Dair Bir Değerlendirme. 2001, Ankara
- SARGON, Erdem; Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Sayı:2 Sa:51
- ŞİMŞEK, Celal; Laodikeia, Ege Yayınları, Sa:177-179, 2013. İstanbul
- ÜNAL, Ahmet; Hititler, 2005, Sa: 60-72
- VGMA: Vakıflar Genel Müdürlüğü arşiv